Journal of Safe City

Online ISSN: 2676-556X

Journal Homepage: www.ispdrc.ir

Research Paper

Urban Reconstruction and Post-War Building Restoration: A Comparative Study of Khorramshahr and Dresden through an Urban Architectural Approach

Gharbi, Sarveh, Jodeiri Abasi, Mohammad, Shafizadeh, Asadollah, Akbari Namdar, Shabnam

Department of Architecture, Aha. C Islamic Azad University, Ahar, Iran
Department of Architecture, Aha. C Islamic Azad University, Ahar, Iran
Department of Architecture, Aha. C Islamic Azad University, Ahar, Iran
Department of Architecture, Ta. C, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Received: 16 September 2025 Received In revised form: 16 November 2025 Accepted: 20 December 2025 p.p: 271 –293

https://doi.org/ 10.22034/ispdrc.2025.2071890.1213

A B S T R A C T

This study adopts an urban design approach to comparatively analyze post-war reconstruction in two case studies: Khorramshahr (Iran) and Dresden (Germany). A combined theoretical framework integrating the Historic Urban Landscape (HUL), Heritage-Based Urban Reconstruction (HBUR), and Assemblage Urbanism was employed to examine spatial continuity, heritage-oriented governance, and the revival of social life. Data were gathered from official documents, historical maps, and pre- and post-war images, then systematically coded in ATLAS.ti. Major projects were selected in each city—Neumarkt Square and Axis, Frauenkirche Church, and Rampische Street in Dresden, versus Motahhari Square, Jame Mosque, and the War Museum in Khorramshahr and evaluated through a five-level weighted scoring method. Results reveal a considerable gap: Khorramshahr's weighted mean score was 1.6/4 compared to Dresden's 3.6/4. The largest deficiencies occurred in fabric continuity (HUL) and reactivation of social life (Assemblage). Dresden successfully restored its "sense of place" through controlled façade reconstruction, active public participation, and the integration of cultural functions, whereas Khorramshahr remains largely confined to physical repair. The study recommends mapping heritage values, creating continuous street-wall edges around main squares and axes, involving stakeholders in decision-making, and initiating socio-cultural and economic catalyst programs to move from minimal reconstruction toward comprehensive, sustainable urban regeneration.

Keywords: **City reconstruction, war; building restoration; historic urban landscape, Khorramshahr and Dresden**

Corresponding author (Email: *mohammadjodeiriabbasi@gmail.com*)

Extended Abstract:

Introduction

This article offers a comparative urban-architectural reading of post-war reconstruction in Khorramshahr (Iran) and Dresden (Germany). We posit that successful recovery hinges on three intertwined vectors: (i) urban fabric continuity and legibility (Historic Urban Landscape—HUL), (ii) heritage-based governance and decision-making (HBUR), and (iii) the re-assembly of social–spatial–economic life (Assemblage Urbanism). By juxtaposing emblematic projects in both cities, the study seeks to clarify why some interventions merely "repair" while others truly "reanimate" the city and its memory.

Methodology

The research is applied, descriptive–analytical, and comparative. Sources include official reconstruction reports, planning documents, archival maps, and pre/post-war aerial and street imagery. Textual data were open-coded and thematically aggregated in ATLAS.ti around three axes (HUL, HBUR, Assemblage). Six representative projects were evaluated with a transparent five-point rubric (0–4) and theoretical weights: in Dresden—Neumarkt Square, Frauenkirche, and Rampische Strasse; in Khorramshahr—Motahhari Square, the Grand Mosque, and the War Museum in Kuye-e Taleghani. Scores for each axis were combined into weighted project means and then averaged at the city level to enable cross-context comparison. The evaluative lens captures not only physical repair but also governance quality, stakeholder participation, ground-floor activation, and return of population and urban rituals.

Results and discussion

Results reveal a marked performance gap. Khorramshahr's weighted mean across projects is 1.6/4, whereas Dresden's reaches 3.6/4. The largest shortfall in Khorramshahr lies in HUL—fragmented street networks, inconsistent building lines and heights, and incomplete edge-making around key public spaces. Assemblage scores are also modest: limited ground-floor vitality, delayed population return, and weak programming of public life. By contrast, Dresden's Neumarkt demonstrates controlled façade reassembly, height discipline, and public-realm coherence; Frauenkirche exemplifies critical restoration anchored in archival evidence and broad civic fundraising; Rampische Strasse shows consistent grain, rhythms, and mixed uses conducive to neighbourhood life. In Khorramshahr, Motahhari Square remains an underperforming new insertion rather than a historically anchored urban "knot"; the Grand Mosque's stepwise restoration has not been matched by an integrated public-space design to re-stitch the surrounding fabric; the War Museum does activate memory yet lacks fully continuous spatial connections and sustained socio-economic catalysts in its catchment.

Conclusion

The comparison indicates that moving from minimal physical reinstatement to full urban reactivation requires synchronising three agendas: (a) fabric continuity and coherent frontage design (HUL), (b) inclusive, heritage-literate governance with design review and citizen finance (HBUR), and (c) social–economic programming that animates streets and squares (Assemblage). Dresden's pathway—phased plans, evidence-based reconstruction, façade control, and public participation—reconstituted both morphology and meaning, restoring "sense of place" alongside tourism and cultural economies. For Khorramshahr, priority actions are: (1) a citywide heritage values map and design-review mechanisms; (2) continuous edge-making and pedestrian connectivity around Motahhari Square and the Grand Mosque, complemented by lighting and urban furniture for safety and legibility; and (3) cultural and market-based activators (events, local commerce, ground-floor incentives) around the War Museum and adjoining streets to accelerate population return and everyday use. Implemented together, these steps can shift Khorramshahr from patchwork rebuilding to participatory, multi-scalar regeneration—aligning physical restoration with identity recovery and socio-economic resilience.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved thecontent of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

نشریه علمی شهـــر ایمـــن
شاپا الکترونیکی: 2676-556X
Journal Homepage: www.ispdrc.ir

مقاله پژوهشی

بازسازی شهری و مرمت ابنیه پس از جنگ: مطالعه تطبیقی خرمشهر و درسدن با رویکرد معماری شهری

غربی، سروه؛ جدیری عباسی*، محمد؛ شفیع زاده، اسدالله؛ اکبری نامدار، شبنم
گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر ایران.
گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر ایران.
گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر ایران.
گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹ ص.ص ۲۹۳-۲۷۱

https://doi.org/ 10.22034/ispdrc.2025.2071890.1213

چکیده

هدف اصلی این پژوهش، تبیین الگوی مقایسه‌ای بازسازی شهری و مرمت ابنیه پس از جنگ با رویکرد معماری شهری و شناسایی تفاوت‌های ساختاری میان عملکرد دو شهر خرمشهر و درسدن در فرآیند بازآفرینی کالبدی–اجتماعی است. در این راستا، چارچوب نظری ترکیبی شامل منظر شهری تاریخی HUL، بازسازی مبتنی بر میراث HBUR و پی‌ریزی شهری مرکب (Assemblage) به‌کار گرفته شد تا سه محور پیوستگی کالبدی، حکمرانی میراث‌محور و احیای حیات اجتماعی مورد سنجش قرار گیرد. داده‌ها از اسناد رسمی، نقشه‌ها و تصاویر پیش و پس از جنگ گردآوری شد و از طریق ATLAS.ti کدگذاری گردید. سپس برای پروژه‌های شاخص هر شهر، شامل میدان و محور نویمارکت، کلیسای فرائون‌کیرشه و خیابان رامپیشه در درسدن، در برابر میدان مطهری، مسجد جامع و موزه جنگ کوی طالقانی در خرمشهر، ارزیابی پنج‌درجه‌ای و وزن‌دهی انجام گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که میانگین وزنی پروژه‌های خرمشهر ۱٫۶ از ۴ و درسدن ۳٫۶ است؛ به‌گونه‌ای که بزرگ‌ترین شکاف در محور پیوستگی بافت (HUL) و سپس حیات اجتماعی (Assemblage) مشاهده می‌شود. درسدن از طریق بازچینی کنترل‌شده جداره‌ها، مشارکت عمومی و فعال‌سازی کاربری‌های فرهنگی توانسته است «حس مکان» را بازیابی کند، در حالی که خرمشهر عمدتاً در سطح ترمیم کالبدی متوقف مانده است. بر اساس این نتایج، تدوین نقشه ارزش‌های میراثی، بدنه‌سازی پیوسته پیرامون میدان‌ها و محورهای اصلی، سازوکار مشارکت ذی‌نفعان و برنامه‌های محرک اقتصادی–فرهنگی برای گذار از بازسازی حداقلی به بازآفرینی پایدار پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی : بازسازی شهر، جنگ؛ مرمت ابنیه؛ منظر شهری تاریخی، خرمشهر و درسدن

* نویسنده مسئول _____ Email :mohammadjodeiriabbasi@gmail.com

۱ - مقدمه

جنگ به‌عنوان یکی از مخرب‌ترین رویدادهای انسانی، همواره آثار عمیقی بر ساختار کالبدی، بافت اجتماعی و هویت فرهنگی شهرها برجای گذاشته است. تخریب زیرساخت‌ها، ویرانی بافت‌های تاریخی و از دست‌رفتن نمادهای هویتی نه‌تنها چهره فیزیکی شهر را دگرگون می‌کند، بلکه بر حافظه جمعی و پیوستگی اجتماعی نیز اثر می‌گذارد (*Weshah et al, 2023*). بازسازی شهرهای جنگ‌زده از این رو صرفاً یک پروژه عمرانی نیست، بلکه فرآیندی چندبعدی است که در آن ابعاد معماری، شهرسازی، اقتصاد، فرهنگ و سیاست با یکدیگر گره می‌خورند (*Rehberg & Neutzner, 2015*) تجربه‌های جهانی نشان می‌دهد که کیفیت بازسازی می‌تواند مسیر توسعه شهر را برای دهه‌ها تعیین کند و حتی بر احساس تعلق شهروندان به فضا و بازسازی سرمایه اجتماعی اثر بگذارد (*James, 2006*)

از میان نمونه‌های شاخص جهانی، درسدن در ایالت زاکسن آلمان جایگاه ویژه‌ای دارد. این شهر در جریان بمباران‌های سال ۱۹۴۵ تقریباً به‌طور کامل تخریب شد و بخش اعظم میراث باروک آن از بین رفت. با این حال، درسدن به یکی از مشهورترین نمونه‌های بازسازی شهری در اروپا بدل شد که از مرحله‌ای دشوار از بحث‌های اجتماعی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی و طراحی‌های معماری گذشت تا به بازآفرینی چهره تاریخی خود دست یابد (*Gómez Llopis, 2023*). پروژه‌های شاخصی همچون بازسازی میدان نومارکت[1] و کلیسای فرائون‌کیرشه[2] نه‌تنها به احیای منظر شهری منجر شدند، بلکه به بازسازی نمادین حافظه جمعی مردم درسدن کمک کردند و نمونه‌ای از «معماری یادمانی» پس از جنگ را ارائه دادند.

در ایران نیز شهرهای متعددی در جریان جنگ تحمیلی آسیب دیدند که از میان آن‌ها خوزستان جایگاه محوری دارد. شهرهایی همچون خرمشهر، آبادان و سوسنگرد با تخریب‌های وسیع مواجه شدند و پس از جنگ، بازسازی آن‌ها به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین طرح‌های بازسازی ملی مطرح شد. این فرایند در مقایسه با نمونه‌های اروپایی، با چالش‌های خاصی از جمله محدودیت منابع مالی، مهاجرت گسترده ساکنان، و فشارهای اجتماعی و سیاسی همراه بود. با وجود تلاش‌های گسترده، بسیاری از پژوهشگران معتقدند که بازسازی این شهرها نتوانسته به‌طور کامل هویت شهری از دست‌رفته را احیا کند و در برخی موارد موجب ناهماهنگی کالبدی و از میان‌رفتن لایه‌های تاریخی شده است (*Labibzadeh, 2021*).

اغلب پژوهش‌ها به‌صورت تک‌موردی به بازسازی شهرهای ایران یا شهرهای اروپایی پرداخته‌اند و مطالعات تطبیقی میان این دو بستر کمتر انجام شده است. مقایسه تطبیقی تجربه‌های بازسازی در دو منطقه جغرافیایی و فرهنگی متفاوت می‌تواند ابعاد تازه‌ای از موفقیت‌ها و ناکامی‌های برنامه‌های بازسازی را آشکار سازد. در این میان، تطبیق میان شهر خرمشهر خوزستان و درسن زاکسن از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا هر دو منطقه تجربه تخریب وسیع، جابه‌جایی جمعیت و نیاز به بازسازی ابنیه تاریخی را داشته‌اند، اما مسیرهای متفاوتی را در طراحی شهری، مرمت بناها و مشارکت اجتماعی طی کرده‌اند.

هدف این مقاله ارائه یک تحلیل تطبیقی از رویکردهای بازسازی شهری و مرمت ابنیه در خوزستان شهر خرمشهر و زاکسن شهر درسن است تا روشن شود چه عوامل اجتماعی، کالبدی و مدیریتی در موفقیت یا ناکامی فرآیند بازسازی نقش داشته‌اند. پرسش اصلی تحقیق این است که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان رویکرد بازسازی شهری و مرمت ابنیه در این دو منطقه وجود دارد و چه درس‌هایی می‌توان از تجربه درسن برای بهبود بازسازی در مناطق جنگ‌زده ایران آموخت؟

در ادامه پرسش اصلی، این پژوهش دو سؤال فرعی را نیز دنبال می‌کند: نخست آن‌که رویکرد بازسازی شهری و مرمت ابنیه در خرمشهر و درسدن بر پایه سه محور پیوستگی کالبدی، حکمرانی میراث‌محور و حیات اجتماعی چه تفاوت‌هایی دارد و دوم این‌که نقش زمینه‌های مدیریتی، نهادی و اجتماعی در شکل‌گیری مسیرهای بازسازی این دو شهر چگونه تبیین می‌شود. بر مبنای این

[1] *Neumarkt*
[2] *Frauenkirche*

دو سؤال، فرضیه نخست بیان می‌کند که موفقیت بازسازی در درسدن با اتکا به حفظ پیوستگی فضایی در چارچوب منظر شهری تاریخی، وجود سازوکارهای مشارکتی مرتبط با رویکرد بازسازی مبتنی بر میراث و تقویت حیات اجتماعی در منطق پی‌ریزی مرکب قابل توضیح است، در حالی‌که در خرمشهر غلبه مداخلات کالبدی و محدودیت سازوکارهای مشارکتی سبب تفاوت در نتایج شده است. فرضیه دوم نیز بر این مبنا شکل می‌گیرد که بخشی از اختلاف میان دو تجربه ناشی از تفاوت‌های زمینه‌ای در ساختار مدیریتی و ظرفیت‌های نهادی است و از این‌رو برخی اصول به‌کاررفته در درسدن قابلیت انتقال و بهره‌گیری در برنامه‌های بازسازی شهرهای جنگ‌زده ایران را دارند.

برای پاسخ به این پرسش ها و فرضیات ، ابتدا چارچوب نظری مرتبط با بازسازی شهری و مرمت معماری مرور می‌شود، سپس روش مقایسه تطبیقی و معیارهای ارزیابی معرفی خواهد شد. در ادامه، یافته‌های مربوط به هر منطقه ارائه می‌شود و شباهت‌ها و تفاوت‌ها تحلیل می‌گردد. در نهایت، جمع‌بندی و پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاری و طراحی شهری آینده در مناطق جنگ‌زده ایران ارائه خواهد شد. نوآوری اصلی این پژوهش در تدوین یک چارچوب تحلیلی تلفیقی است که سه رویکرد منظر شهری تاریخی (*HUL*)، بازسازی مبتنی بر میراث (*HBUR*) و پی‌ریزی مرکب (*Assemblage*) را به‌صورت هم‌زمان به‌کار می‌گیرد. رویکرد *HUL* امکان تحلیل پیوستگی کالبدی، ساختار بافت و خوانایی فضایی را فراهم می‌کند؛ *HBUR* ابعاد مدیریتی، ارزش‌های میراثی، فرآیند تصمیم‌گیری و مشارکت اجتماعی را برجسته می‌سازد؛ و *Assemblage* پیوندهای اجتماعی، بازگشت جمعیت، تنوع فعالیت‌ها و لایه‌های حیات شهری را آشکار می‌کند. در ادبیات بازسازی پس از جنگ معمولاً هر یک از این رویکردها به‌صورت جداگانه استفاده شده‌اند؛ اما این پژوهش برای نخستین‌بار آن‌ها را در قالب یک مدل تداخلی–تحلیلی یکپارچه تلفیق می‌کند تا بتولند هم‌زمان کیفیت کالبدی، سازوکارهای حکمرانی و حیات اجتماعی را ارزیابی کند. این ترکیب نظری کمک می‌کند که ارزیابی پروژه‌های بازسازی نه‌تنها بر کالبد، بلکه بر ارزش‌های میراثی و فعالیت‌های اجتماعی نیز استوار باشد و از این نظر دارای نوآوری مفهومی و روش‌شناختی است.

۱- مبانی نظری

مفهوم منظر شهری تاریخی‌نخستین‌بار در سال ۲۰۱۱توسط یونسکو مطرح شد و بر دیدگاهی کل‌نگر برای‌حفاظت و توسعه شهرهای تاریخی‌تأکید دارد؛ دیدگاهی که بناها، فضاهای‌عمومی،خیابان‌ها،مناظر طبیعی و الگوهای‌اجتماعی‌را همچون یک‌نظام زنده و به‌هم‌پیوسته در نظر می‌گیرد (*Ripp & Clifford, 2025*). در تجربه درسدن، بازسازی‌میدان نومارکت و مرمت کلیسای‌فرائون‌کیرشه‌نمونه‌ای‌بارز از این رو یکرد است زیراعلاوه بر بازسازی‌بناها، بافت فضایی تاریخی، مقیاس‌انسانی و خوانایی شهر نیز احیاشد. در خرمشهر اما تمرکز اصلی بر تأمین‌خدمات و زیرساخت‌هابوده و بازآفرینی‌پیوستگی فضایی بافت تاریخی‌و طراحی فضاهای‌عمومی‌کمتر مورد توجه قرار گرفته است، مسئله‌ای‌که می‌تواند در چارچوب *HUL* به‌صورت انتقادی‌تحلیل‌شود. بازسازی‌شهری پس از جنگ صرفاً بازگرداندن زیرساخت و ابنیه نیست،بلکه پروژه‌ای‌اجتماعی–فرهنگی‌برای احیای‌هویت، حافظه جمعی‌و کنش‌های‌روزمره شهر است. تجربه‌ها نشان می‌دهدمداخلاتی‌که تنها بر ساخت‌وساز فیزیکی‌متمرکز می‌مانند،به »ترمیم‌ظاهری« منتهی می‌شوندو توان احیای‌حس مکان و انسجام اجتماعی‌را ندارند (*Czarnecki & Chodorowski, 2021*). نمونه‌های اروپایی‌پساجنگ‌از درسدن‌تا فرانکفورت‌نشان دادهاند که انضباط در خط آسمان، ریزدانگی، ریتم‌نما و فعال‌سازی‌کاربری‌های‌همکف، موتور بازگشت زندگی شهری است (*Gómez Llopis, 2023*). در ایران نیز شکاف میان»ترمیم کالبدی«و »بازآفرینی چندبعدی«محسوس است و ادبیات‌داخلی‌بر چالش‌های‌حکمرانی، مشارکت و کیفیت اجرا تأکید می‌کند (*Mirzakhani, 2021; Mirisaee et al 2015*).

منظر شهری تاریخی (*HUL*) یکپارچه‌سازی حفاظت و توسعه

توصیه‌نامه *HUL* شهر تاریخی‌را »منظر«ی زنده می‌بیند که بناها، فضاهای‌عمومی، شبکه معابر، مناظر طبیعی و شیوه‌های‌زیست در آن هم‌بافت‌اند و حفاظت بایددر برنامه‌ریزی‌شهری‌ادغام شود (*UNESCO 2011*). در این رو یکرد، بازسازی‌پس از جنگ باید هم‌زمان به تداوم کالبدی‌و خوانایی فضایی، حفاظت از ارزش‌های‌میراثی‌و روایت‌های‌حافظه، و نیازهای‌معاصر و تابآوری‌آینده پاسخ دهد. ابزارهایی چون نقشه ارزش‌ها، تحلیل‌دید و خط آسمان، کنترل مصالح/نما و برنامه مدیریت‌مشارکتی،سنجش‌پذیرو عمل‌گرایند (*Ripp& Clifford 2025*). تجربه درسدن بازچینی‌کنترل شده نویمارکت‌و مرمت فرائون‌کیرشه‌نشان می‌دهداتکا به مستندات تاریخی‌همراه با طراحی معاصر

زمینه‌گرا چگونه می‌تواند حس مکان را احیا کند (*Gómez Llopis, 2023*).

بازسازی میراث‌محور (*HBUR*): فرایند مرحله‌ای و مردم‌محور

مدل *HBUR* بازسازی را به زنجیره‌ای مرحله‌بندی می‌کند: ارزیابی خسارت، شناسایی/نقشه‌برداری ارزش‌ها، مشارکت ذی‌نفعان، سناریونویسی و داوری طراحی، اجرا و پایش (*Gustafsson & Ripp, 2022*). منطق اصلی، کسب مشروعیت اجتماعی از مسیر شفافیت تصمیم‌گیری و «مالکیت جمعی» بر پروژه‌هاست. در درسدن، کمپین‌های مردمی و سازوکارهای داوری طراحی، هم تأمین مالی مشارکتی و هم پذیرش اجتماعی را تقویت کردند و فاصله میان «ترمیم حداقلی» و «بازآفرینی شهری» را کاهش دادند (*Ripp &* Clifford *2025; Rehberg & Neutzner, 2015*).

پی‌ریزی شهری مرکّب: مونتاژ دوباره شهر

در رویکرد *Assemblage*، شهر محصول هم‌نشینی عناصر کالبدی، شبکه‌های اجتماعی، اقتصاد محلی و نمادهاست. بازسازی موفق یعنی مونتاژ هم‌زمانِ این لایه‌ها: مرمت کالبدی در کنار باززنده‌سازی کاربری‌های فرهنگی و اقتصادی، رویدادپذیری فضاهای عمومی و تقویت روایت‌های هویت‌ساز (*Nehās Farmānieh., et al, 2025*). این رویکرد توضیح می‌دهد چرا پروژه‌های نقطه‌ایِ صرفاً کالبدی بدون پیشران‌های اجتماعی–اقتصادی اثر پایداری بر بازگشت جمعیت و سرمایه اجتماعی ندارند (*Guttormsen et al., 2023*).

حافظه جمعی، معماری یادمانی و بازخوانی هویت

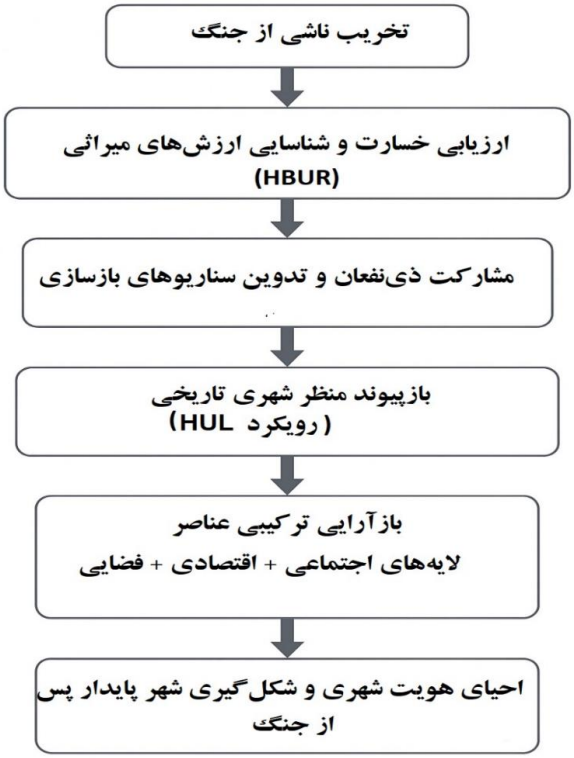
ادبیات بازسازی پساجنگ میان «مرمت نماد» و «بازآفرینی شبکه شهری» تمایز می‌گذارد. بازگرداندن صرفِ بناهای شاخص کافی نیست؛ کیفیت شبکه حرکتی، میدان‌ها و محورهای پیاده، و فعالیت همکف باید هم‌زمان ارتقا یابد تا حیات شهری و حس مکان بازگردد (*Czarnecki* & Chodorowski, *2021; Altrock, 2023*). در درسدن، فرائون‌کیرشه تنها یک بنای مذهبی نیست؛ در پیوند با نویمارکت به «گره هویتی» تبدیل شده که حافظه جمعی را در مقیاس فضاهای عمومی بازتولید می‌کند (*James, 2006; Gómez Llopis, 2023*).

حکمرانی، مشارکت و معیارهای اخلاقی بازسازی

بازسازی در بسترهای مناقشه‌زده با عدالت فضایی، تعلق و آشتی اجتماعی گره می‌خورد. چارچوب *CURE* بر ادغام فرهنگ/میراث در همه فازها و مشارکت معنادار جامعه محلی تأکید دارد (*World Bank & UNESCO, 2018*). شواهد میدانی از شهرهای منطقه نیز نشان می‌دهد همراهی مردم با تصمیمات، احتمال بازگشت جمعیت و پایداری پروژه را افزایش می‌دهد (*Isakhan, 2024*). در مقیاس سیاست‌گذاری، گذار از «ساخت‌وسازِ صرف» به بازآفرینی عدالت‌محور، امنیت‌آفرین و پایش‌پذیر توصیه می‌شود (*W James, 2006*).

پیامد برای مطالعه تطبیقی خرمشهر–درسدن

ترکیب *HUL/HBUR/Assemblage* به این پژوهش امکان می‌دهد به‌جای توصیفِ صرف، تحلیلی انتقادی و سنجش‌پذیر ارائه کند: در درسدن، اتکای نظام‌مند به مستندات تاریخی، کنترل نما و ارتفاع، و پیوند مرمت با کاربری‌های فرهنگی به احیای حس مکان و اقتصاد گردشگری انجامیده است (*Rehberg & Neutzner, 2015*). در خرمشهر، تمرکز اولیه بر زیرساخت و مسکن بدون نقشه ارزش‌ها و سازوکارهای داوری طراحی به گسست در تداوم فضایی و ضعف فضاهای عمومی انجامیده؛ ادبیات داخلی نیز همین شکاف را گزارش می‌کند و بر لزوم مشارکت مؤثر ذی‌نفعان و کنترل کیفیت طراحی تأکید دارد (*Mirzakhani, 2021; Mirisaee et al., 2015*). بر این مبنا، عبور از پروژه‌های نقطه‌ای به «برنامه بدنه‌سازی پیوسته» پیرامون گره‌های هویتی (مسجد جامع، میدان‌ها و محورهای تاریخی) همراه با سازوکار مشارکت و مشوق‌های همکفِ فعال، مسیر گذار از بازسازی حداقلی به بازآفرینی پایدار را هموار می‌کند

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

مدل مفهومی پژوهش بازسازی پس از جنگ را یک فرایند چندلایه می‌دلند که از تخریب کالبدی آغاز می‌شود و با عبور از مراحل شناسایی ارزش‌های میراثی، مشارکت ذی‌نفعان، بازپیوند منظر تاریخی و ترکیب لایه‌های اجتماعی، به احیای هویت شهری و شکل‌گیری شهر پایدار می‌رسد. مرحله نخست، بر اساس رویکرد *HBUR*، بر تشخیص ارزش‌های تاریخی و تعیین اولویت‌های حفاظت تأکید دارد و پایه نظری مداخلات را شکل می‌دهد. مرحله دوم، مشارکت و اجماع محلی را به‌عنوان پیش‌شرط بازسازی پایدار برجسته می‌کند و پیوند میان تصمیم‌سازی و جامعه را تقویت می‌سازد. مرحله سوم بر رویکرد *HUL* استوار است و بازسازی را در مقیاس کلان منظر شهری، شامل پیوستگی کالبدی، خوانایی فضایی و بازچینی سازمان تاریخی فضاها، هدایت می‌کند. مرحله چهارم با بهره‌گیری از منطق *Assemblage* نشان می‌دهد که احیای شهر تنها در صورتی تحقق می‌یابد که لایه‌های اجتماعی، اقتصادی و فضایی هم‌زمان در فرایند بازسازی فعال شوند و حیات شهری دوباره جریان یابد. در نهایت، ترکیب این سه رویکرد چارچوبی یکپارچه فراهم می‌کند که بازسازی را از سطح ترمیم کالبدی فراتر برده و آن را به فرآیند بازآفرینی هویت و حیات شهری تبدیل می‌کند

.

۳. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های بین‌المللی در سال‌های اخیر نشان داده‌اند که بازسازی شهری پس از جنگ فرآیندی چندبعدی است که صرفاً به بازگرداندن کالبد فیزیکی محدود نمی‌شود، بلکه بازسازی هویت جمعی و تقویت سرمایه اجتماعی را نیز در بر می‌گیرد.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

سال و نویسنده	عنوان مطالعه	نتایج اصلی پژوهش
Danilović Hristić & Stefanović, 2022	مطالعه تطبیقی بازسازی درسدن و لایپزیگ	بازسازی درسدن و لایپزیگ با اتکا به اسناد تاریخی و ترکیب معماری جدید موجب احیای خوانایی فضایی و روح مکان شد
Gómez Llopis, 2023	بازسازی مراکز تاریخی اروپا با تأکید بر درسدن	بازسازی معاصر درسدن با بازسازی دقیق و طراحی جدید موجب تقویت هویت تاریخی و رونق گردشگری شد
Isakhan, 2024	بازسازی اجتماعی–فضایی پس از جنگ در حلب	مشارکت ساکنان حلب شرط موفقیت بازسازی و بازتعریف آینده است
Gharbi et al, 2025	ارزیابی بازسازی کالبدی مناطق جنگ‌زده ایران	در ایران بازسازی کالبدی انجام شد اما کیفیت زندگی و ابعاد اجتماعی نادیده گرفته شد
Motavaf et al, 2018	بازسازی پس از جنگ محله جماله اصفهان	بازسازی محله جماله اصفهان پس از ۳۰ سال به اهداف نرسید و هویت تاریخی آسیب دید
Mazhari & Hosseini, 2021	تحلیل اثرات بازسازی در شهر رفیع	در رفیع حس تعلق مکانی متوسط است اما ناهماهنگی کالبدی و ضعف کیفیت ساخت باقی است
Saeedi et al, 2021	تدوین سناریوهای تاب‌آوری شهرهای مرزی (مطالعه موردی: شهرهای آبادان و خرمشهر)	از مجموع سناریوهای ممکن، تعداد سه سناریو نیز بر اساس امتیاز مجموع ارزش سازگاری و شاخص امتیاز مجموع تأثیرات، به‌عنوان «سناریوهای قوی تاب‌آوری» شناخته شدند. از بین سناریوهای قوی، یک سناریو دارای وضعیت‌های مطلوب و دو سناریوی دیگر نمایانگر وضعیت‌های بحرانی هستند.
sekandari & Azari Khakestar, 2023	ارزیابی مرمت و بازسازی هویزه	مرمت هویزه ناقص بوده و بیشتر به نما محدود شده و بخشی از بافت سنتی حذف شده است

۳. روش پژوهش

روش تحقیق این پژوهش ماهیت کاربردی دارد و بر پایه رویکرد توصیفی–تحلیلی و مقایسه تطبیقی میان دو شهر خرمشهر و درسدن طراحی شده است تا امکان تحلیل عمیق فرایند بازسازی و مرمت پس از جنگ در دو زمینه متفاوت فراهم شود. جامعه پژوهش شامل مجموعه گسترده‌ای از داده‌های اسنادی، نقشه‌ای، تصویری و گزارش‌های رسمی مرتبط با مداخلات بازسازی این دو شهر است که از آرشیوهای بنیاد مسکن، سازمان برنامه‌وبودجه، نهادهای میراث فرهنگی، شهرداری درسدن، مراکز اسنادی بین‌المللی و منابع علمی معتبر گردآوری شده‌اند. این داده‌ها شامل نقشه‌های پیش و پس از جنگ، تصاویر ماهواره‌ای و هوایی، گزارش‌های مدیریتی، طرح‌های مرمت و بازسازی، مستندات تصمیم‌گیری و ارزیابی‌های فنی است و برای تقویت اعتبار نتایج، از مشاهدات تکمیلی یک پژوهشگر مقیم آلمان درباره روند بازسازی درسدن نیز استفاده شده است. انتخاب پروژه‌های مورد تحلیل بر اساس سه معیار روشنی انجام شد: نخست اهمیت پروژه در ساختار فضایی–تاریخی شهر و نقشی که در بازتعریف هویت پس از جنگ ایفا کرده است؛ دوم وجود اسناد، تصاویر و اطلاعات قابل اتکا درباره فرایند بازسازی؛ و سوم میزان اثرگذاری پروژه بر بازگشت حیات اجتماعی و کارکردهای شهری. بر این اساس سه پروژه شاخص در درسدن و سه پروژه در خرمشهر انتخاب و تحلیل تطبیقی شده‌اند.

برای تحلیل داده‌ها، تمامی اسناد و متون در نرم‌افزار ATLAS.ti (نسخه ۹) وارد و با روش تحلیل محتوای کیفی هدایت‌شده کدگذاری شدند. واحد تحلیل در این پژوهش «پروژه بازسازی» است و هر پروژه بر پایه تمامی شواهد متنی، تصویری و مدیریتی مرتبط با آن تحلیل شده است. کدگذاری در سه محور اصلی چارچوب نظری شامل منظر شهری تاریخی، بازسازی میراث‌محور و پی‌ریزی اجتماعی–کالبدی سازمان‌دهی شد و فرآیند کدگذاری ابتدا توسط پژوهشگر اصلی انجام گرفت و سپس توسط پژوهشگر دوم بازبینی شد تا پایایی و انسجام کدها حفظ شود.

برای ارزیابی سطح موفقیت پروژه‌ها در هر محور، از یک مقیاس پنج‌سطحی بین صفر تا چهار استفاده شد که برای هر سطح تعریف عملیاتی دقیق تدوین گردید. سطح صفر نشان‌دهنده عدم مداخله مؤثر و رهاشدگی فضا، سطح یک بیانگر بازسازی‌های جزئی و ناپیوسته، سطح دو معادل بازسازی کامل اما فاقد انسجام یا مشارکت کافی، سطح سه نمایانگر بازسازی هماهنگ همراه با فعال‌سازی نسبی فضا و سطح چهار بیانگر بازچینی دقیق، مشارکت گسترده و احیای کامل حیات شهری است. امتیاز هر پروژه تنها زمانی تعیین شد که شواهد موجود در کدهای ATLAS.ti به‌طور کامل با تعریف هر سطح مطابقت داشت تا فرآیند ارزیابی از هرگونه قضاوت ذهنی فاصله داشته باشد.

تعیین وزن شاخص‌ها نیز بر پایه منطق نظری سه محور اصلی پژوهش انجام شد. محور منظر شهری تاریخی با توجه به نقش زیربنایی در بازگشت خوانایی فضایی وزن بالاتری دریافت کرد، و دو محور بازسازی میراث‌محور و پی‌ریزی اجتماعی–کالبدی با توجه به اهمیت مدیریتی و

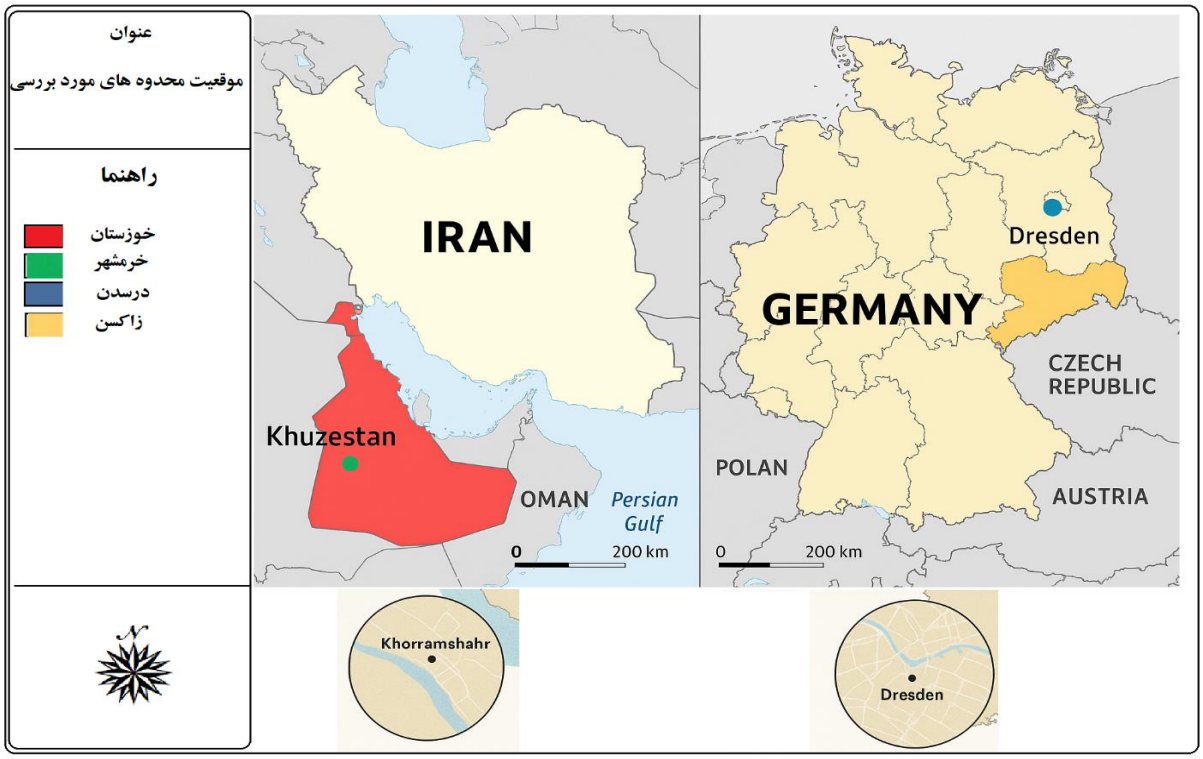
اجتماعی خود وزن‌های معادل یافتند. در نهایت، امتیاز پروژه‌ها در هر محور محاسبه شد و میانگین آن‌ها برای مقایسه تطبیقی میان خرمشهر و درسدن استفاده گردید و تحلیل نهایی با در نظر گرفتن تفاوت‌های تاریخی، اقتصادی و مدیریتی دو شهر ارائه شد تا نتایج پژوهش واقع‌بینانه و قابل استناد باشد در مجموع، چارچوب نظری پژوهش بر سه رویکرد بین‌المللی استوار است که در تحلیل داده‌ها و ارزیابی پروژه‌ها به‌کار رفته‌اند؛ شامل نظریه منظر شهری تاریخی HUL (Historical Urban Landscape) رویکرد بازسازی مبتنی بر میراث HBUR(Heritage-Based Urban Recovery) و الگوی پی‌ریزی اجتماعی–کالبدی Assemblage که هرکدام به‌صورت نظام‌مند در فرایند کدگذاری و ارزیابی پروژه‌ها مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

۳-۱- محدوده مورد مطالعه

– شهر درسدن در شرق آلمان و در کناره رود البه قرار گرفته و در مجاورت رشته‌کوه‌های اور واقع است. این موقعیت جغرافیایی موجب شده بخش‌هایی از محدوده شهر دارای اراضی باز و کم‌تراکم باشد و سیستم کانال‌های درون‌شهری برای هدایت روان‌آب‌ها و کاهش خطر سیلاب طراحی شود. درسدن با مساحت تقریبی ۳۲۹ کیلومتر مربع و ارتفاع میانگین ۱۱۳ متر از سطح دریا، یکی از نمونه‌های شاخص بازسازی شهری پس از جنگ جهانی دوم است. وجود جنگل‌های شهری، پارک‌های وسیع و مناطق طبیعی حفاظت‌شده در این شهر، سیمای سبز و کیفیت محیطی قابل توجهی به آن بخشیده است. اقلیم درسدن معتدل و چهار فصل است. تابستان‌ها با دمای ملایم و مطبوع همراه است، در حالی که زمستان‌ها سرد و عمدتاً ابری می‌باشد. میانگین دما بین منفی دو تا ۲۵ درجه سانتی‌گراد در نوسان است و در برخی زمستان‌ها به منفی ده درجه می‌رسد. در روزهای گرم تابستان دما ممکن است به حدود ۳۱ درجه سانتی‌گراد برسد. مناسب‌ترین زمان بازدید از شهر بین ماه‌های ژوئن تا سپتامبر است که میانگین دما بین ۱۸ تا ۲۷ درجه سانتی‌گراد قرار دارد. جمعیت درسدن حدود ۵۷۵ هزار نفر است و روند رشد آن در سال‌های اخیر مثبت بوده است. این شهر به لحاظ فرهنگی جایگاه ویژه‌ای دارد و بسیاری از آثار موسیقایی و هنری آن با نام‌هایی چون ریچارد واگنر، ریچارد اشتراوس و کارل ماریا فون وبر پیوند خورده است. ساکنان درسدن به زبان آلمانی تکلم می‌کنند و پس از ویرانی‌های گسترده جنگ جهانی دوم، به حفظ میراث فرهنگی، بازسازی هویت شهری و ارتقای کیفیت زندگی اهمیت زیادی می‌دهند.

– شهر خرمشهر در جنوب‌غربی ایران و در حاشیه اروندرود واقع شده است و یکی از بنادر راهبردی کشور به شمار می‌رود. این شهر با مساحت تقریبی ۲۳۵ کیلومتر مربع و ارتفاع حدود ۳ متر از سطح دریا، در اقلیم گرم و مرطوب قرار دارد و به‌دلیل همجواری با مرز عراق موقعیتی ژئوپلیتیکی بسیار حساس دارد. خرمشهر در جریان جنگ ایران و عراق (۱۳۵۹–۱۳۶۷) به‌شدت تخریب شد و بخش عمده‌ای از بافت شهری و زیرساخت‌های آن آسیب دید. پس از پایان جنگ، طرح‌های گسترده بازسازی برای احیای سکونت و فعالیت در شهر اجرا گردید.

اقلیم خرمشهر گرم و نیمه‌مرطوب است. تابستان‌ها طولانی و بسیار گرم بوده و دمای هوا گاه تا بیش از ۵۰ درجه سانتی‌گراد افزایش می‌یابد. زمستان‌ها کوتاه و معتدل است و میانگین دما در این فصل حدود ۱۵ تا ۲۰ درجه سانتی‌گراد است. میزان بارندگی سالانه کم و عمدتاً در ماه‌های زمستان متمرکز است که همین امر ضرورت مدیریت منابع آب و کانال‌های دفع روان‌آب را برجسته می‌سازد.جمعیت کنونی خرمشهر ۱۹۷۵۱۸ هزار نفر برآورد می‌شود. این شهر با وجود آسیب‌های جدی ناشی از جنگ، به‌دلیل موقعیت بندری و نقش تاریخی‌اش در تجارت و حمل‌ونقل، همچنان یکی از کانون‌های مهم اقتصادی و فرهنگی استان خوزستان محسوب می‌شود. مسجد جامع خرمشهر به‌عنوان نماد مقاومت شهر و پروژه‌های شاخص بازسازی، محور اصلی هویت و بازآفرینی شهری را شکل داده‌اند.

شکل ۲. موقعیت شهر خرمشهر در ایران و درسدن در آلمان.

٤- یافته ها

۱-۴. بازسازی خطّ پایه و تحلیل تطبیقی پروژه‌های شاخص خرمشهر و درسدن

برای فهم علمی فرایند بازسازی شهری پس از جنگ، نخست باید وضعیت پروژه‌های شاخص هر شهر در دو مقطع زمانی پیش از جنگ و پس از جنگ به‌صورت نظام‌مند بازسازی خطّ پایه شود. در این پژوهش سه پروژه نماینده در خرمشهر شامل میدان مطهری، مسجد جامع و موزه جنگ کوی طالقانی انتخاب شده‌اند و در شهر درسدن نیز سه پروژه متناظر شامل میدان نویمارکت، کلیسای فرائون‌کیرشه و خیابان رامپیشه مورد بررسی قرار گرفته‌اند. انتخاب این پروژه‌ها به دلیل نقش محوری آن‌ها در ساختار فضایی و هویت جمعی شهر است. مقایسه وضعیت پیش و پس از جنگ این فضاها امکان سنجش میزان تخریب، کیفیت مرمت، و توان بازآفرینی حیات اجتماعی را فراهم می‌کند و مبنای تحلیل سه‌جانبه کالبدی، اجتماعی و مدیریتی قرار می‌گیرد. جدول زیر چکیده این مقایسه را ارائه می‌دهد.

الف) خرمشهر

جدول ۲ مقایسه پیش و پس از جنگ پروژه‌های منتخب در خرمشهر و درسدن

پروژه	پیش از جنگ	پس از جنگ
میدان مطهری	میدان رسمی وجود نداشت و فضا بیشتر گذرگاهی–تجاری بود	میدان پس از جنگ ساخته شد اما بدنه‌سازی ناقص، ارتفاع‌ها ناهماهنگ و کارکرد جمعی ضعیف است
مسجد جامع	مسجد شاخص و مرکز معنوی شهر	مرمت مرحله‌ای انجام شد ولی ناهمگونی مصالح و فقدان طرح بدنه‌سازی کامل باعث کاهش خوانایی و پیوند با بافت شد
موزه جنگ کوی طالقانی	بافت ریزدانه و مسکونی فعال	موزه جنگ ایجاد و بخشی از بافت بازسازی شده است؛ کیفیت کلی نسبتاً خوب ولی پیوستگی کامل با شبکه محلی ندارد

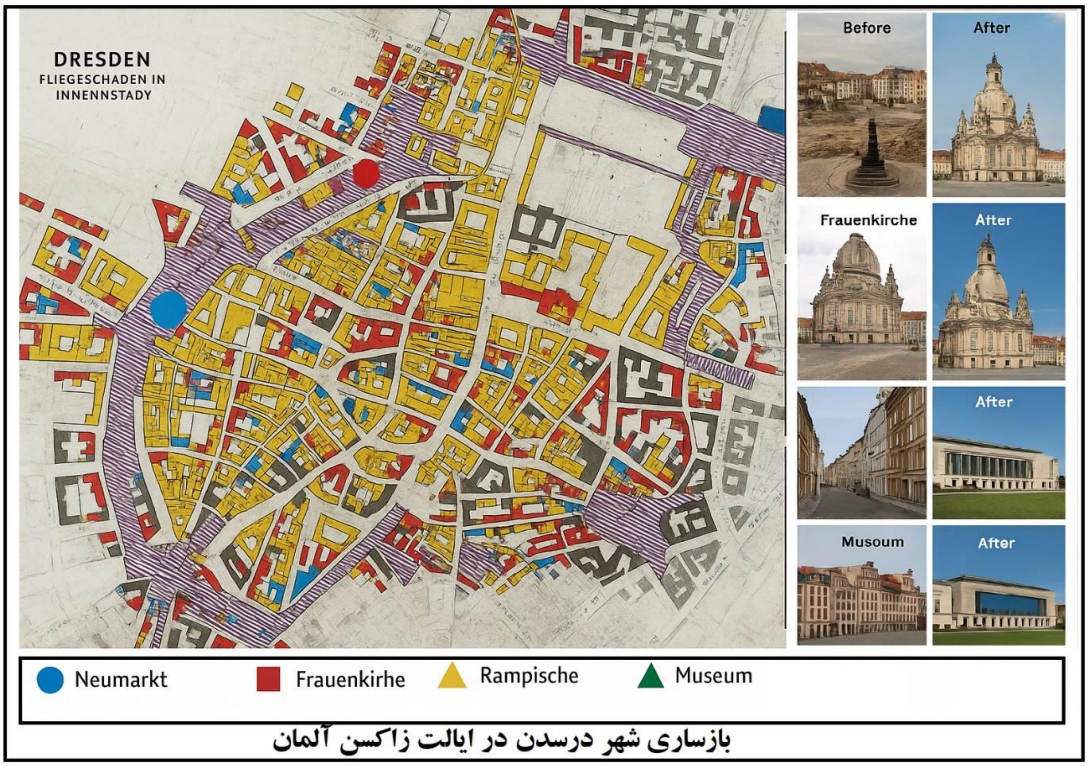

شکل ۳. موقعیت پروژه‌های منتخب بازسازی خرمشهر (مسجد جامع، کوی طالقانی موزه جنگ، میدان مطهری) بر روی نقشه خسارات پس از جنگ و مقایسه تصویری وضعیت قبل و بعد بازسازی.

ب) شهر درسدن

جدول ۳ مقایسه پیش و پس از جنگ پروژه‌های منتخب در خرمشهر و درسدن

پروژه	پس از جنگ	پیش از جنگ
میدان نویمارکت	احیای کامل میدان با بازچینی جداره‌ها، کنترل ارتفاع و بازگشت کامل فعالیت‌های شهری	**میدان مرکزی با جداره‌های باروک و مرکز حیات اجتماعی شهر**
کلیسای فرائون‌کیرشه	بازسازی اصیل با استفاده از قطعات اصلی و اتصال کامل به میدان نویمارکت؛ تبدیل به لنگر هویت شهری	**نماد معنوی و دیداری درسدن**
خیابان رامپیشه	بازچینی کنترل‌شده، هماهنگی ارتفاع و نماها و بازگشت کیفیت فضایی و سکونتی	**بافت باروک با خانه‌های ریزدانه و نماهای هم‌تراز**

۴. موقعیت پروژه‌های منتخب بازسازی درسدن (نویمارکت، فرائون‌کیرشه، رامپیشه و موزه) بر روی نقشه خسارات پس از جنگ و مقایسه تصویری وضعیت قبل و بعد بازسازی

تحلیل تطبیقی پروژه‌های منتخب خرمشهر و درسدن بر اساس رویکرد*HUL* ، مرمت انتقادی و*Assemblage* بررسی سه پروژه منتخب در خرمشهر بر پایه چارچوب «منظر شهری تاریخی *(HUL)* «نشان می‌دهد که رویکرد بازسازی این شهر بیشتر بر خلق فضاهای جدید و اقدامات مقطعی استوار بوده است و نتوانسته پیوستگی ساختاری و هویت تاریخی شهر را به‌طور کامل بازتولید کند .در مورد میدان مطهری، چون میدان در بافت پیش از جنگ وجود نداشت، با یک «مداخله خلق‌محور» مواجه‌ایم نه «احیای تاریخی». از منظر کالبدی، شبکه معابر و جداره‌ها با الگوی ریزدانگی گذشته سازگار نیستند و پیوستگی بدنه‌ها دچار گسست است؛ در اصطلاح*HUL* ، لایه‌های تاریخی و سیاق مکانی در طراحی لحاظ نشده‌اند. از نظر اجتماعی، میدان هنوز به گره اصلی زندگی شهری بدل نشده و در قالب نظریه*Assemblage* ، پیوند میان عناصر اجتماعی، عملکردی و کالبدی ضعیف باقی مانده است. از جنبه مدیریتی، نبود یک فرایند داوری طراحی و مشارکت ذی‌نفعان باعث شده کیفیت میدان پایین‌تر از حد انتظار باشد. در مقابل، میدان نویمارکت درسدن نمونه‌ای موفق از مرمت انتقادی است که با بهره‌گیری از مستندات تاریخی و بازچینی کنترل‌شده جداره‌ها، لایه‌های تاریخی را بازآفرینی و میدان را دوباره به مرکز حیات اجتماعی تبدیل کرده است؛ این میدان مصداق بارز رویکرد *HUL*است که هم کالبد، هم عملکرد و هم حافظه جمعی را احیا کرده است.

در مورد مسجد جامع خرمشهر، این بنا پیش از جنگ یکی از مهم‌ترین عناصر هویت مکانی شهر بود و در چارچوب نظریه *Assemblage*نقشی محوری در شبکه اجتماعی و مذهبی ایفا می‌کرد. پس از جنگ، مرمت مسجد به‌صورت مرحله‌ای و با مصالح ناهمگون انجام شد که از منظر *HUL* باعث گسست در یکپارچگی بصری و عملکردی بافت پیرامون گردید. فضای پیرامونی مسجد به‌دلیل نبود طراحی جامع نتوانسته به‌طور کامل به مرکز رویدادها و تجمعات اجتماعی تبدیل شود. در مقابل، کلیسای فرائون‌کیرشه درسدن با اتکای کامل به اسناد تاریخی و قطعات بازیافتی و در چارچوب رویکرد مرمت انتقادی بازسازی شد. نتیجه این فرایند

بازگشت کامل حجم، نما و نماد معنوی کلیسا و پیوند دوباره آن با میدان نویمارکت است؛ کلیسا اکنون نه‌تنها کارکرد مذهبی بلکه نقش فرهنگی و گردشگری گسترده دارد و به‌عنوان یک گره شهری چندلایه در شبکه اجتماعی–کالبدی عمل می‌کند.
در خصوص موزه جنگ کوی طالقانی، این پروژه از منظر بازآفرینی حافظه جمعی اهمیت بالایی دارد. ایجاد موزه توانسته بخشی از خاطره شهر را زنده کند و در چارچوب نظریه *Assemblage* به‌عنوان یک «گره روایی» در بازسازی هویت شهر ایفای نقش نماید. با این حال، از منظر *HUL* و ساختار کالبدی، بازسازی بافت پیرامونی پراکنده و ناپیوسته بوده و قطعات خالی و نماهای ناتمام حس مکان را تضعیف کرده‌اند. بازگشت جمعیت نسبی بوده و فضاهای عمومی به اندازه کافی ایمن و فعال نیستند. در مقابل، خیابان رامپیشه درسدن نمونه‌ای از بازچینی دقیق بافت باروک است که با کنترل ارتفاع، ریتم نما و مصالح هم‌ارز، کیفیت فضایی را احیاء کرده و حضور پیاده و زندگی محله‌ای را بازگردانده است. این پروژه نمونه عملی پیوند کالبدی، عملکردی و اجتماعی در یک چارچوب *Assemblage* محسوب می‌شود.
در جمع‌بندی، می‌توان گفت خرمشهر همچنان در مرحله «بازسازی فیزیکی حداقلی» باقی مانده و به مرحله «بازآفرینی ترکیبی» (*Integrated Urban Assemblage*) گذر نکرده است. این شهر نیازمند طرح‌های بدنه‌سازی پیوسته در میدان مطهری، سند جامع مرمت و طراحی فضای عمومی پیرامون مسجد جامع، و برنامه اتصال شبکه محلی به موزه جنگ است تا سه محور اصلی *HUL* یعنی «حفاظت لایه‌های تاریخی»، «تقویت حیات اجتماعی» و «یکپارچگی مدیریتی» محقق شوند. تجربه درسدن نشان می‌دهد که احیای موفق نه صرفاً بازسازی کالبد، بلکه بازآفرینی حس مکان از طریق مشارکت شهروندان، کنترل دقیق طراحی و تلفیق کاربری‌های فرهنگی و اجتماعی است. این رویکرد می‌تواند به‌عنوان الگوی سیاست‌گذاری و طراحی در بازسازی شهرهای جنگ‌زده ایران مورد استفاده قرار گیرد.

۴- مقایسه تطبیقی خرمشهر و درسدن بر اساس محورهای نظری

محور تحلیل	خرمشهر (ایران)	درسدن (آلمان)	تحلیل شهرسازانه
منظر شهری تاریخی*(HUL)*	تداوم شبکه معابر در حد متوسط؛ بخشی از بافت تاریخی نابود و خیابان‌کشی‌های جدید بعضاً نامتجانس. ارتفاع و تناسبات بناها در بخش‌هایی رعایت نشده؛ فضاهای عمومی محدود و گسسته‌اند.	بازسازی با دقت بالا؛ الگوی شبکه تاریخی *(Neumarkt)*احیا شد؛ تناسبات ارتفاعی و نماها تقریباً مشابه قبل از جنگ؛ بازگشت فضاهای عمومی با کیفیت بالا.	خرمشهر نیازمند بازنگری طرح‌های شهری برای حفظ الگوی بافت و احیای فضاهای عمومی است؛ درسدن نشان می‌دهد بازسازی دقیق می‌تواند حس مکان را برگرداند.
بازسازی مبتنی بر میراث *(HBUR)*	طرح جامع میراثی منسجم ندارد؛ مشارکت جامعه محلی محدود؛ اغلب پروژه‌ها توسط نهادهای دولتی و بنیادها مدیریت می‌شوند.	وجود نقشه ارزش‌های میراثی؛ مشارکت گسترده شهروندان و*NGO* ها؛ کمپین بین‌المللی جمع‌آوری کمک مالی برای*Frauenkirche* ؛ مدل حکمرانی ترکیبی (دولت+جامعه).	در خرمشهر باید شفافیت فرایند تصمیم‌گیری و مشارکت ذی‌نفعان تقویت شود؛ الگوی درسدن برای درگیر کردن مردم قابل بومی‌سازی است.
پیوند اجتماعی–کالبدی *(Assemblage)*	بازگشت جمعیت با تأخیر؛ فعالیت اقتصادی–فرهنگی کم‌جان؛ برخی محلات هنوز متروکه یا ناکامل‌اند؛ حس مکان در حال شکل‌گیری مجدد.	بازگشت سریع فعالیت‌ها؛ احیای حیات فرهنگی–گردشگری؛ کاربری همکف فعال؛ حس مکان و سرزندگی بالا.	بازسازی خرمشهر باید علاوه بر کالبد، محرک‌های اقتصادی–اجتماعی داشته باشد (بازآفرینی بازار، تقویت رویدادهای فرهنگی).
کیفیت فضای عمومی	میدان‌ها و محورهای بازسازی‌شده محدود و فاقد طراحی شهری باکیفیت؛ دسترسی پیاده ضعیف؛ مبلمان شهری کم.	میدان *Neumarkt* و پیاده‌راه‌ها با طراحی انسان‌محور؛ فضای باز برای تجمعات، گردشگری و اقتصاد شبانه فعال.	خرمشهر نیازمند طراحی فضاهای عمومی یکپارچه و پیاده‌مدار است؛ تجربه درسدن در بازگرداندن زندگی شهری قابل الگوگیری است.
زمان‌بندی و برنامه‌ریزی	بازسازی طولانی و بعضاً پراکنده؛ اولویت با بازگشت خدمات اولیه و مسکن بوده؛ برنامه جامع تأخیر داشته است.	برنامه بازسازی با زمان‌بندی مرحله‌ای و هدفمند (آغاز دهه ۱۹۹۰ تا تکمیل دهه ۲۰۰۰)؛ پایش و اصلاح مداوم طرح‌ها.	لازم است برای خرمشهر برنامه فازبندی‌شده و پایش‌پذیر تدوین شود تا روند بازسازی از پراکندگی درآید.

برآیند این مقایسه‌ها نشان می‌دهد که بازسازی خرمشهر اگرچه توانسته بخشی از کارکردهای از دست‌رفته را احیا کند، اما از نظر منظر شهری تاریخی، پیوند اجتماعی–کالبدی و کیفیت فضاهای عمومی هنوز با یکپارچگی و سرزندگی مطلوب فاصله دارد. این شهر بیش از هر چیز نیازمند برنامه بدنه‌سازی پیوسته در اطراف میدان مطهری و مسجد جامع، تدوین نقشه ارزش‌های میراثی، تقویت مشارکت ذی‌نفعان در تصمیم‌گیری و طراحی فضاهای عمومی انسان‌محور است تا حس مکان و حیات اجتماعی بازگردد. در مقابل، تجربه درسدن ثابت می‌کند که بازسازی انتقادی همراه با کنترل طراحی، مشارکت عمومی و فازبندی دقیق می‌تواند نه‌تنها کالبد بلکه اقتصاد، گردشگری و هویت شهری را نیز احیا کند. این الگو می‌تواند به‌عنوان راهنمای سیاست‌گذاری و طراحی برای بازسازی پایدار شهرهای جنگ‌زده ایران به‌کار رود.

کدگذاری و تحلیل کیفی اسناد بازسازی شهری در سه محور *HUL*، *HBUR* و *Assemblage* با استفاده از *ATLAS.ti*

برای شناسایی الگوهای تکرارشونده و مضامین کلیدی در فرایند بازسازی شهری، کلیه اسناد گردآوری‌شده شامل گزارش‌های بنیاد مسکن، شهرداری، سازمان میراث فرهنگی، طرح‌های توسعه و مرمت، نقشه‌های قبل و بعد جنگ و تصاویر هوایی در نرم‌افزار *ATLAS.ti* وارد شد. در مرحله نخست، کدگذاری باز (*Open Coding*) انجام گردید و مقاطع مرتبط با سه محور اصلی پژوهش یعنی منظر شهری تاریخی (*HUL*)، بازسازی مبتنی بر میراث (*HBUR*) و پیوند اجتماعی–کالبدی (*Assemblage*) شناسایی و با شناسه‌های مشخص بر چسب‌گذاری شدند. در مرحله دوم، کدهای هم‌معنا ادغام و به سه تم محوری تبدیل شدند تا تحلیل منسجم‌تری فراهم شود. در نهایت، فراوانی هر کد و هر تم برای پروژه‌های منتخب محاسبه و به‌صورت درصدی گزارش شد تا امکان مقایسه کمی و کیفی میان خرمشهر و درسدن فراهم گردد. سه جدول زیر نتایج این فرایند را به‌ترتیب نشان می‌دهند: ابتدا کدهای باز، سپس تم‌های ادغام‌شده و در نهایت فراوانی نسبی تم‌ها به تفکیک پروژه‌ها.

جدول ۵- کدهای باز

کد	نام کد	تعریف عملیاتی	محور
R-HUL-01	پیوستگی شبکه معابر	استمرار یا گسست گذرها و ریزدانگی بافت	*HUL*
R-HUL-02	تناسب ارتفاعی و خط آسمان	رعایت یا عدم رعایت هم‌ترازی طبقات و بام‌ها	*HUL*
R-HUL-03	کیفیت فضاهای عمومی	حضور یا فقدان میدان، پیاده‌راه و نشیمن	*HUL*
R-HBUR-01	نقشه ارزش‌های میراثی	وجود یا فقدان سند شناسایی ارزش‌ها	*HBUR*
R-HBUR-02	مشارکت ذی‌نفعان	جلسات، کارزارها و بیانیه‌های مردمی	*HBUR*
R-HBUR-03	کنترل طراحی	هیئت داوری و کنترل نما و مصالح	*HBUR*
R-ASM-01	اختلاط کاربری	فعال بودن همکف و حضور فعالیت‌های متنوع	*Assemblage*
R-ASM-02	بازگشت جمعیت و حیات اجتماعی	بازگشت ساکنان و گردشگران، رویدادپذیری	*Assemblage*
R-ASM-03	حس مکان و خوانایی	نشانه‌ها و روایت‌های هویتی	*Assemblage*

بیشترین تراکم کدها در محورهای مرتبط با پیوستگی شبکه معابر (*R-HUL-01*) و کیفیت فضاهای عمومی (*R-HUL-03*) است. این امر بازتابی از واقعیت میدانی خرمشهر است که پس از جنگ، بیشترین آسیب را در اتصال گذرها، تخریب میدان‌ها و حذف گره‌های اجتماعی تجربه کرد. از دیدگاه طراحی شهری، بازسازی معابر و بازگرداندن نقاط گره‌ای نه‌تنها کارکرد ارتباطی بلکه هویت فضایی شهر را احیا می‌کند. نمونه درسدن نیز این موضوع را تأیید می‌کند، زیرا احیای دقیق الگوی معابر نویمارکت به بازگشت حیات اجتماعی کمک کرد. بنابراین داده‌های جدول ۳ بیانگر اولویت نخست بازسازی در خرمشهر یعنی بازگرداندن پیوستگی فضایی هستند

جدول ۶- تم‌های محوری

تم	شهر یا پروژه غالب	کدهای زیرمجموعه
T-HUL-A	میدان مطهری، نویمارکت، رامپیشه	*R-HUL-01, R-HUL-02, R-HUL-03*
T-HBUR-A	فرائون‌کیرشه، نویمارکت	*R-HBUR-01, R-HBUR-02, R-HBUR-03*
T-ASM-A	موزه جنگ، رامپیشه	*R-ASM-01, R-ASM-02, R-ASM-03*

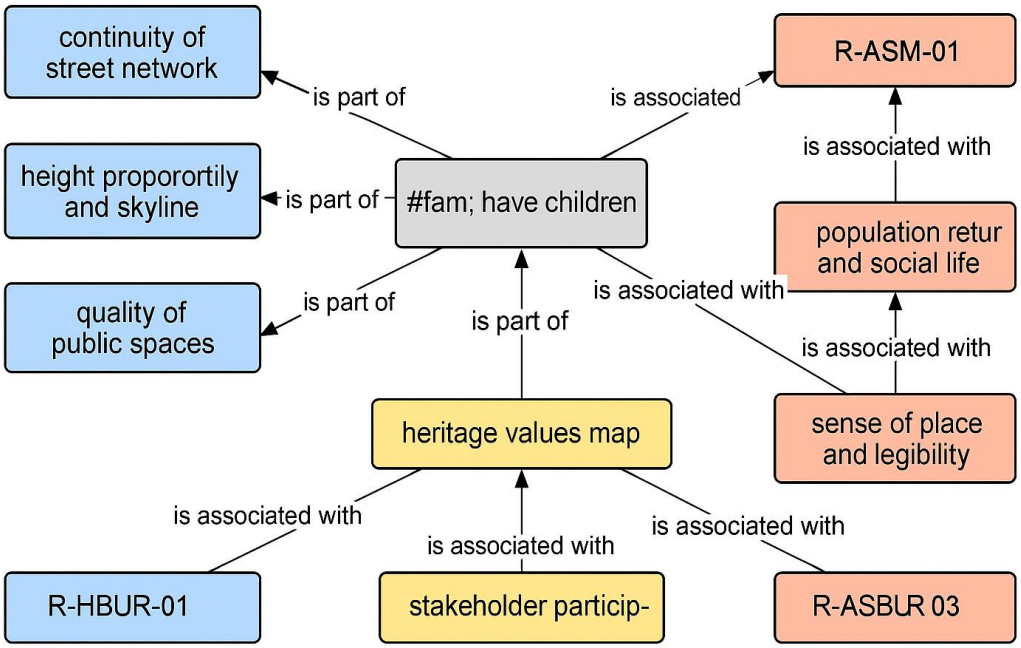
جدول ۶ با ادغام کدهای باز در سه تم محوری نشان می‌دهد که بازسازی جامع نیازمند توجه هم‌زمان به سه سطح است: کالبد (*T-HUL-A*)، حکمرانی و میراث (*T-HBUR-A*) و حیات اجتماعی (*T-ASM-A*). اهمیت این نتیجه در شهرهای جنگ‌زده دوچندان است، زیرا اگر فقط کالبد بازسازی شود ولی لایه‌های هویتی و اجتماعی احیا نشوند، بافت به یک «بدنه خالی از روح» تبدیل می‌شود. تجربه درسدن و بازسازی کلیسای فرائون‌کیرشه نشان می‌دهد که حتی پس از نابودی کامل، می‌توان با فرآیند مرمت انتقادی و مشارکت عمومی حافظه جمعی را بازآفرینی کرد. جدول ۶ تأکید می‌کند که خرمشهر باید به سمت مدل بازآفرینی چندسطحی حرکت کند تا از تکرار اشتباهات گذشته جلوگیری شود.

جدول ۷- فراوانی نسبی تم‌ها (نمونه درصدی)

تم	درسدن: رامپیشه	درسدن: فرائون‌کیرشه	درسدن: نویمارکت	خرمشهر: موزه جنگ	خرمشهر: مسجد جامع	خرمشهر: میدان مطهری
T-HUL-A	٪۹	٪۱۲	٪۱۴	٪۸	٪۱۸	٪۱۶
T-HBUR-A	٪۸	٪۱۲	٪۱۰	٪۱۰	٪۱۲	٪۶
T-ASM-A	٪۱۲	٪۱۲	٪۱۱	٪۱۲	٪۸	٪۸

جدول ۷نشان می‌دهد که در خرمشهر فراوانی تم *T-HUL-A*)پیوستگی بافت(بالاتر است و بیش از ۴۰٪کل کدها را شامل می‌شود، در حالی که سهم تم مشارکت و حیات اجتماعی)*T-ASM-A*(پایین‌تر است. این یعنی بخش عمده مداخلات بازسازی هنوز درگیر حل مشکلات کالبدی است و به مرحله فعال‌سازی اجتماعی نرسیده است. در درسدن، توزیع کدها متوازن تر است و سهم تم *T-ASM-A*نزدیک به ۳۵٪است که‌نشان‌ازبازگشت‌سریع زندگی شهری دارد. این یافته اهمیت بازآفرینی اجتماعی را به‌عنوان گام دوم پس از بازسازی کالبدی تأیید می‌کند و برای خرمشهر پیام روشنی دارد: بدون رویدادپذیری، کاربری های همکف فعال و بازگشت جمعیت، بازسازی ناقص خواهد ماند. در ادامه به امتیاز دهی هر پروژه براساس مقیاس پنج درجه ای پرداخته می شود.

برای ارزیابی کمی پروژه های منتخب، پس از کدگذاری کیفی و استخراج سه تم محوری)*HUL*، *HBUR*و *Assemblage*(، هر تم برای هر پروژه بر اساس مقیاس پنج درجه ای ۰تا ۴امتیازدهی شد. این امتیازها بر پایه مشاهدات میدانی، تصاویر قبل و بعد جنگ، و تحلیل محتوای اسناد بازسازی تعیین گردیدند تا نتیجه از اعتبار علمی برخوردار باشد. امتیاز ۰ بیانگر غیبت کامل معیار و امتیاز ۴نشاندهنده تحقق کامل و باکیفیت آن معیار است. میانگین هر پروژه به عنوان شاخص ترکیبی عملکرد پروژه محاسبه شد.

شکل ۵. نمای شبکه‌ای کدهای استخراج‌شده در نرم‌افزار *ATLAS.ti*

شکل ۵، نمودار شبکه‌ای ساختار روابط میان کدهای کیفی استخراج‌شده از داده‌های بازسازی پس از جنگ را نشان می‌دهد. سه محور اصلی تحلیل شامل «منظر شهری تاریخی»، «بازسازی میراث‌محور» و «پی‌ریزی شهری مرکب» در قالب گره‌های رنگی نمایش داده شده‌اند. پیوندهای میان گره‌ها بیانگر نوع رابطه میان کدها مانند «بخشی از» یا «مرتبط با» هستند. این شبکه مفهومی چارچوب تحلیلی پژوهش را تشکیل داده و نحوه ارتباط میان پیوستگی کالبدی، نظام حکمرانی میراث و حیات اجتماعی را در روند بازسازی شهری تبیین می‌کند.

جدول ۸ چارچوب روشن و دقیقی برای ارزیابی پروژه‌ها ارائه می‌دهد و موجب می‌شود فرآیند قضاوت پژوهشگر شفاف و قابل بازبینی باشد. استفاده از مقیاس ۰ تا ۴ امکان سنجش هم‌زمان بازسازی کالبدی، کیفیت اجتماعی و میزان مشارکت را فراهم می‌کند. این جدول با تعریف سطح‌های «بسیار ضعیف» تا «عالی»، نحوه امتیازدهی را مشخص کرده و شفافیت روند ارزیابی را تضمین می‌نمای

جدول ۸-امتیازدهی پروژه‌های منتخب خرمشهر و درسدن بر اساس سه محور تحلیلی*HUL* ، *HBUR*و *Assemblage* (مقیاس ۰ تا ۴)

امتیاز	تعریف کلی	معیار کمی/کیفی نمونه
۰ = بسیار ضعیف	شواهد تقریباً وجود ندارد یا اثر کاملاً ناموفق است	بافت تخریب‌شده بدون بازسازی، فضا رها شده
۱ = ضعیف	اقدام آغاز شده ولی ناقص، پراکنده یا ناپیوسته است	مرمت‌های جزئی، بدنه‌سازی نیمه‌کاره، فضا کم‌کارکرد
۲ = متوسط	بازسازی انجام شده ولی با ناهماهنگی یا کیفیت پایین	مرمت کامل ولی بدون توجه به جزئیات نما یا مشارکت کم
۳ = خوب	بازسازی با کیفیت مناسب و اثر اجتماعی قابل توجه	هماهنگی نسبی نماها، فضا فعال اما هنوز جای ارتقا دارد
۴ = عالی	بازسازی کامل، هماهنگ و احیاکننده حیات شهری	بازچینی دقیق بافت، مشارکت گسترده، بازگشت کامل جمعیت و فعالیت

جدول ۸ چارچوب مفهومی ارزیابی پروژه‌ها را تبیین می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه بازسازی پس از جنگ از وضعیت کاملاً ناکام (امتیاز ۰) تا بازسازی کامل و احیاکننده حیات شهری (امتیاز ۴) طبقه‌بندی شده است. این معیارها دقیقاً با واقعیت شهرهای جنگ‌زده هم‌خوان است: در مرحله صفر، بافت تخریب‌شده و فضای عمومی رها می‌شود، در حالی‌که در سطح چهار، علاوه بر مرمت کالبدی، جمعیت و فعالیت‌های اجتماعی بازمی‌گردند. این رویکرد مقیاس‌گذاری کمک می‌کند تا ارزیابی پروژه‌ها فقط بر مبنای ظاهر کالبدی نباشد، بلکه کیفیت اجتماعی و مشارکت ذی‌نفعان نیز سنجیده شود. بدین ترتیب، جدول ۸ تضمین می‌کند که سنجش پروژه‌ها علمی، شفاف و تکرارپذیر است و هر امتیاز معنای دقیق و عملیاتی دارد.

پس از تعیین معیارها، امتیاز خام هر پروژه در سه محور تحلیلی پیوستگی بافت (*T-HUL-A*)، حکمرانی میراث (*T-HBUR-A*) و حیات و حس مکان (*T-ASM-A*) محاسبه شد. جدول ۹ امتیازهای هر پروژه و میانگین نهایی آن را نشان می‌دهد تا مقایسه مستقیم خرمشهر و درسدن ممکن شود. امتیازهای خام پروژه‌ها و میانگین هر پروژه را برای مقایسه تطبیقی خرمشهر و درسدن ارائه می‌کند.

مقیاس ارزیابی پروژه‌ها بر اساس الگوهای بین‌المللی ارزیابی بازسازی شهری، از جمله رویکرد منظر شهری تاریخی و مطالعات *ICCROM* و *World Bank* درباره بازسازی پس از جنگ، طراحی شد. در این مقیاس پنج‌سطحی (۰ تا ۴)، برای هر سطح تعریف عملیاتی دقیق تدوین گردید تا امتیازدهی بر پایه شواهد مشاهده‌شده در اسناد و داده‌های کدگذاری‌شده انجام گیرد و از هرگونه برداشت ذهنی جلوگیری شود

جدول ۹. امتیازدهی خام پروژه‌های منتخب خرمشهر و درسدن در سه محور تحلیلی پیوستگی بافت(*T-HUL-A*) ، حکمرانی میراث (*T-HBUR-A*) و حیات و حس مکان (*T-ASM-A*) همراه با میانگین هر پروژه (مقیاس ۰ تا ۴)

پروژه / تم	پیوستگی بافت(*T-HUL-A*)	حکمرانی میراث(*T-HBUR-A*)	حیات و حس مکان(*T-ASM-A*)	میانگین پروژه
میدان مطهری	۱	۱	۱	**۱/۰**
مسجد جامع	۲	۱	۲	**۱/۷**
موزه جنگ	۲	۲	۲	**۲/۰**
نویمارکت	۴	۳	۴	**۳/۷**
فرائون‌کیرشه	۴	۴	۴	**۴/۰**
رامپیشه	۳	۳	۳	**۳/۰**

جدول ۹تصویری کمی از عملکرد پروژه های منتخب خرمشهر و درسدن در سه محور تحلیلی ارائه می دهد. نتایج نشان می دهد که میدان مطهری با امتیاز میانگین ۱،۰کمترین عملکرد را داشته و همچنان به یک فضای ناقص و کم‌کارکرد محدود است. مسجد جامع با امتیاز ۱،۷وضعیت کمی بهتر دارد ولی همچنان فاقد پیوستگی فضایی کامل با بافت پیرامون است. موزه جنگ با امتیاز ۲،۰نسبتاً موفق بوده و توانسته بخشی از حافظه جمعی را فعال کند، اما برای رسیدن به سرزندگی کامل نیازمند تکمیل زیرساخت های پیرامونی است .

در سمت مقابل، پروژه های درسدن امتیازهایی نزدیک به سقف دارند: فرائون‌کیرشه با امتیاز ۴،۰بازسازی کامل و باکیفیت را نشان می‌دهد که توانسته هویت شهری را احیا کند و نویمارکت با امتیاز ۳،۷نمونه موفقی از بازسازی میدان تاریخی و بازگرداندن حیات اجتماعی است. حتی رامپیشه با امتیاز ۳،۰نشاندهنده بازچینی دقیق بافت مسکونی و بازگشت کاربری های متنوع است . این تفاوت آشکار بین خرمشهر و درسدن به‌خوبی نشان می دهد که بازسازی خرمشهر در سطح بازسازی حداقلی کالبد متوقف شده، در حالی که درسدن مرحله بازآفرینی جامع را پشت سر گذاشته است. از منظر سیاست گذاری، این نتایج تأکید می‌کند که خرمشهر برای ارتقا نیازمند برنامه های بدنه سازی هماهنگ، مشارکت فعال شهروندان و طراحی فضاهای عمومی انسان محور است تا بتواند از سطح »بازسازی فیزیکی« به »احیای حیات شهری« برسد.

برای وزن‌دهی به محورهای تحلیلی و محاسبه امتیاز نهایی هر پروژه، امتیازات خام در وزن‌های نظری مدل تحقیق ضرب شدند. این جدول امتیاز وزنی هر پروژه و میانگین شهرها را نشان می‌دهد تا تصویر کمّی عملکرد خرمشهر و درسدن روشن شود. جدول ۹ امتیاز وزنی هر پروژه و میانگین نهایی هر شهر را نمایش می‌دهد و تصویر کمی از عملکرد خرمشهر و درسدن به‌دست می‌دهد.
وزن‌دهی شاخص‌ها بر پایه منطق نظری سه رویکرد *HUL*، *HBUR* و *Assemblage* انجام شد. محور *HUL* به دلیل نقش کلیدی در انسجام ساختار فضایی و بازگشت خوانایی شهری، وزن بیشتری دریافت کرد و دو محور مدیریتی–میراثی و اجتماعی–کالبدی به دلیل نقش همراه و تکمیل‌کننده خود وزن معادل یافتند. بدین ترتیب وزن‌دهی بر اساس اهمیت نسبی هر محور در نظریه‌های بازسازی شهری انجام شده است

جدول ۱۰- امتیاز نهایی پروژه‌های منتخب پس از وزن‌دهی سه محور تحلیلی

پروژه	امتیاز خام *HUL*	وزن *HUL* (۰.۴)	امتیاز وزنی *HUL*	امتیاز خام *HBUR*	وزن *HBUR* (۰.۳)	امتیاز وزنی *HBUR*	وزن *Assemblage* (۰.۳)	امتیاز خام *Assemblage*	امتیاز وزنی *Assemblage*	امتیاز نهایی پروژه
میدان مطهری	۱	۰٫۴	۰٫۴	۱	۰٫۳	۰٫۳	۰٫۳	۱	۰٫۳	۱٫۰
مسجد جامع	۲	۰٫۴	۰٫۸	۱	۰٫۳	۰٫۳	۰٫۳	۲	۰٫۶	۱٫۷
موزه جنگ	۲	۰٫۴	۰٫۸	۲	۰٫۳	۰٫۶	۰٫۳	۲	۰٫۶	۲٫۰
نویمارکت	۴	۰٫۴	۱٫۶	۳	۰٫۳	۰٫۹	۰٫۳	۴	۱٫۲	۳٫۷
فرائون‌کیرشه	۴	۰٫۴	۱٫۶	۴	۰٫۳	۱٫۲	۰٫۳	۴	۱٫۲	۴٫۰
رامپیشه	۳	۰٫۴	۱٫۲	۳	۰٫۳	۰٫۹	۰٫۳	۳	۰٫۹	۳٫۰
میانگین خرمشهر	—	—	—	—	—	—	—	—	—	۱٫۶
میانگین درسدن	—	—	—	—	—	—	—	—	—	۳٫۶

نتایج جدول ۱۰ به‌روشنی شکاف کیفی میان خرمشهر و درسدن را کمی‌سازی می‌کند و نشان می‌دهد که میانگین وزنی پروژه‌های خرمشهر تنها ۱٫۶ از ۴ است؛ این یعنی بازسازی خرمشهر هنوز در مرحله «ترمیم اولیه کالبد» باقی مانده و نتوانسته به سطح بازآفرینی اجتماعی–فرهنگی ارتقا یابد. وزن‌دهی نشان می‌دهد که بیشترین کمبود خرمشهر در محور پیوستگی بافت *(HUL)* است، زیرا شبکه معابر و میدان‌های اصلی هنوز به‌طور کامل بازسازی نشده و کیفیت فضاهای عمومی پایین است.
از منظر بازسازی پس از جنگ، این نتیجه پیام روشنی دارد: بدون احیای پیوستگی کالبدی و بدنه‌سازی هماهنگ، حتی بهترین مرمت‌های نقطه‌ای (مانند مسجد جامع) نمی‌توانند حیات اجتماعی را بازگردانند. تجربه درسدن نشان می‌دهد که با برنامه‌ریزی مرحله‌ای، استفاده از مستندات تاریخی و کنترل طراحی می‌توان شبکه گذرها و میدان‌ها را بازچینی کرد و به این ترتیب بستری برای بازگشت زندگی شهری فراهم ساخت.
در محور حکمرانی میراث*(HBUR)*، امتیاز پایین خرمشهر بیانگر نبود نقشه ارزش‌های میراثی، ضعف در مستندسازی و مشارکت محدود جامعه محلی است. در حالی که درسدن با اجرای کمپین‌های عمومی و ایجاد سازوکار تأمین مالی مشارکتی توانست نه‌تنها منابع مالی بلکه حس تعلق شهروندان را فعال کند. این تفاوت در سیاست‌گذاری نشان می‌دهد که خرمشهر نیازمند شکل‌گیری سازوکارهای رسمی برای مشارکت ذی‌نفعان و کمیته‌های داوری طراحی است.
در محور حیات و حس مکان*(Assemblage)* ، هرچند موزه جنگ خرمشهر امتیاز نسبتاً بهتری دارد، اما بازگشت کامل جمعیت، فعالیت‌های اقتصادی و برنامه‌های فرهنگی هنوز اتفاق نیفتاده است. درسدن با فعال‌سازی همکف‌ها، توسعه گردشگری و برگزاری رویدادهای شهری توانسته است فضاهای عمومی را دوباره به قلب زندگی شهری تبدیل کند.

جمع‌بندی این تحلیل بیان می‌کند که خرمشهر برای رسیدن به سطح درسدن نیازمند سه اقدام کلیدی است:
۱. بدنه‌سازی و اتصال شبکه معابر برای بازگرداندن ساختار فضایی شهر
۲. تهیه نقشه ارزش‌های میراثی و مدیریت مشارکتی برای هماهنگی پروژه‌ها و تقویت حس تعلق
۳. فعال‌سازی اقتصادی و فرهنگی فضاهای عمومی برای بازگرداندن سرزندگی و امنیت اجتماعی
این تحلیل به سیاست‌گذاران نشان می‌دهد که بازسازی پایدار تنها با تزریق بودجه برای ساخت‌وساز حاصل نمی‌شود، بلکه به مدیریت چندبعدی و مشارکتی نیاز دارد که کالبد، حافظه جمعی و حیات اجتماعی را هم‌زمان احیا کند.
در نهایت برآیند نتایج جداول ۵ تا ۱۰ نشان می‌دهد که فرایند بازسازی خرمشهر همچنان در مرحله ترمیم کالبدی باقی مانده و از نظر پیوستگی بافت، کیفیت فضاهای عمومی و مشارکت ذی‌نفعان فاصله قابل توجهی با وضعیت مطلوب دارد. داده‌های جدول ۷ بیانگر تمرکز عمده کدهای باز بر مشکلات کالبدی، قطع ارتباط شبکه معابر و تخریب فضاهای جمعی است که نشان می‌دهد اولویت اصلی در خرمشهر بازگرداندن ساختار فضایی است. ادغام کدها در جدول ۷ و تبدیل آن‌ها به سه تم اصلی *HUL* ، *HBUR* و *Assemblage* نشان داد که بازسازی جامع نیازمند مداخله هم‌زمان در سه سطح کالبدی، حکمرانی میراثی و حیات اجتماعی است، در حالی که در خرمشهر تمرکز بر کالبد و خدمات اولیه بوده و سهم مشارکت اجتماعی و بازتعریف هویت مکان محدود مانده است. جدول ۷ که فراوانی نسبی تم‌ها را نمایش می‌دهد این نکته را کمی‌سازی کرد و آشکار ساخت که بیش از ۴۰ درصد ارجاعات به مشکلات کالبدی اختصاص یافته و سهم کدهای مرتبط با مشارکت و حیات اجتماعی پایین است، در حالی که درسدن توزیع متوازن‌تری دارد و نشان می‌دهد بازگشت حیات اجتماعی هم‌زمان با مرمت کالبدی دنبال شده است. نتایج جدول ۹ و معیار امتیازدهی پروژه‌ها نشان داد که مقیاس ۰ تا ۴ قادر است کیفیت مداخله‌ها را به‌صورت شفاف از سطح بسیار ضعیف تا بازآفرینی کامل تفکیک کند و ارزیابی منسجمی از پروژه‌ها ارائه دهد. جدول ۱۰ نیز آشکار ساخت که میدان مطهری با میانگین ۱٫۰ کمترین امتیاز را دارد و همچنان نقش لنگرگاه اجتماعی پیدا نکرده است، مسجد جامع با امتیاز ۱٫۷ وضعیت کمی بهتر دارد ولی فاقد پیوند فضایی کامل با بافت اطراف است و موزه جنگ با امتیاز ۲٫۰ نسبتاً موفق بوده است اما هنوز به سطح احیای کامل نرسیده است. در نقطه مقابل، پروژه‌های درسدن امتیازهایی نزدیک به سقف دارند و فرائون‌کیرشه با امتیاز ۴٫۰ و نویمارکت با امتیاز ۳٫۷ نشان‌دهنده بازسازی دقیق و هماهنگ همراه با بازگشت حیات اجتماعی و جذب گردشگر هستند. نهایتاً جدول ۸ با وزن‌دهی به محورها نشان داد که میانگین وزنی پروژه‌های خرمشهر تنها ۱٫۶ و درسدن ۳٫۶ است که فاصله‌ای دو برابری را آشکار می‌کند. بیشترین شکاف در محور پیوستگی بافت *(HUL)* و سپس محور حیات اجتماعی و حس مکان *(Assemblage)* مشاهده شد که بیانگر ضرورت تدوین طرح‌های بدنه‌سازی هماهنگ، فعال‌سازی محورهای عمومی و تقویت رویدادپذیری فضاها است. این نتایج در مجموع تأکید می‌کند که بازسازی خرمشهر نیازمند گذار از رویکرد بازسازی حداقلی به رویکرد بازآفرینی مشارکتی و چندمرحله‌ای است، رویکردی که همان‌گونه که تجربه درسدن نشان داده است می‌تواند علاوه بر مرمت کالبدی، هویت تاریخی، حیات اجتماعی و اقتصاد شهری را به شهر بازگرداند و آن را به شهری پایدار و مقاوم در برابر بحران‌های آینده تبدیل کند.

۵- بحث

یافته‌های این پژوهش، در مقایسه تطبیقی خرمشهر و درسدن، نشان می‌دهد که مسیر بازسازی در درسدن از «ترمیم کالبدی» عبور کرده و به «بازآفرینی ترکیبی» رسیده است، در حالی که خرمشهر عمدتاً در سطح بازسازی حداقلیِ کالبد باقی مانده است. این الگو با ادبیات تطبیقی پساجنگ هم‌خوان است: اتکاء به مستندات تاریخی، بازچینی کنترل‌شده جداره ها و درآمیزی سنجیده معماری معاصر با بافت های تاریخی در درسدن و لایپزیگ، خوانایی فضایی و «روح مکان» را بازگردانده و به ارتقای جذابیت گردشگری انجامیده است (*Danilović Hristić & Stefanović, 2020; Gómez Llanos, 2023*). در چارچوب نظری، این نتیجه با هشدار ادبیات تاب آوری هم‌راستاست که تمرکز صرف بر ساخت وساز فیزیکی را ناکافی بر ای احیای حس مکان و سرمایه اجتماعی می داند (*Czarnecki& Chodorowski, 2021*). شواهد ایران نیز همین شکاف را تأیید می‌کند: هرچند زیرساخت ها و بخشی از بناهای شاخص بازسازی شده اند، اما پیوستگی بافت، کیفیت فضاهای عمومی و ابعاد اجتماعی–هویتی کمتر دیده شدها ند و چالش هایی در

مالکیت زمین، بازگشت جمعیت و ناهماهنگی‌های کالبدی باقی مانده است (*Gharbi et al, 2025, sekandari & Azari Khakestar, 2023, Mazhari & Hosseini, 2021, Saeedi et al, 2021, Motavaf et al, 2018*). تبیین این شکاف با سه لنز *HUL/ HBUR/ Assemblage* روشن‌تر می‌شود: نخست، در محور منظر شهری تاریخی، گسست شبکه گذرها، ناهماهنگی خط آسمان و جداره‌ها و کم‌دعوتی میدان‌ها در خرمشهر، مانع تشکیل گره‌های شهری معنادار شده، در حالی‌که درسدن با کنترل ارتفاع و ریتم و بازچینی ریزدانگی، زمینه بازگشت زندگی روزمره را فراهم کرده است (*Gómez Llopis, 2023*). دوم، در محور بازسازی میراث‌محور، درسدن با نقشه ارزش‌ها، کمیته‌های داوری طراحی و تأمین مالی مشارکتی، «مالکیت جمعی» و مشروعیت اجتماعی برای تصمیم‌ها ایجاد کرد، در حالی‌که در خرمشهر سازوکارهای مشارکت و داوری طراحی یا غایب بوده یا ضعیف عمل کرده‌اند (*Gustafsson & Ripp, 2022; Ripp& Clifford 2025; Mirzakhani, 2021*). سوم، در منطق پی‌ریزی مرکّب، پیوند مرمت با کاربری‌های فرهنگی، فعال‌سازی همکف‌ها و رویدادپذیری فضاهای عمومی در درسدن، نمادهایی چون فرائون‌کیرشه را از یک بنای مرمت‌شده به «گره هویتی زنده» در مقیاس میدان و خیابان بدل کرده است و حافظه جمعی را در بستر زندگی روزمره بازتولید می‌کند (*James, 2006; Rehberg & Neutzner, 2015*؛ نیز *Paul, 2020*). با توجه به تفاوت اقلیم، ظرفیت نهادی و اقتصاد محلی، «درسن‌سازی» نسخه‌بردارانه برای خرمشهر نه ممکن است و نه مطلوب؛ اما منطق مداخله قابل انتقال است: مستندسازی ارزش‌ها و کنترل طراحی در چارچوب *HBUR*، بدنه‌سازی پیوسته و پیاده‌مدار با تناسبات انسانی مطابق *HUL*، و هم‌زمان‌سازی مرمت با محرک‌های فرهنگی–اقتصادی در منطق *Assemblage*. این منطق با چارچوب‌های سیاستی *CURE* و راهنمای *ICOMOS–ICCROM* هم‌راستاست و می‌تواند از افتادن در دام «بازسازی سریعِ بی‌روح» جلوگیری کند (*ICOMOS & ICCROM, 2024*). در مقام دلالت اجرایی، برای عبور از بازسازی حداقلی در خرمشهر باید پیرامون گره‌های هویتی مانند مسجد جامع و میدان‌های اصلی، بدنه‌سازی پیوسته با کنترل ارتفاع و مصالح هم‌ارز و مناسب اقلیم گرم‌مرطوب انجام شود، نقشه ارزش‌های میراثی و سازوکار داوری طراحی با مشارکت دانشگاه، حرفه و ساکنان مستقر گردد، و هم‌زمان با مرمت کالبدی، فعال‌سازی اقتصادی–فرهنگی فضاهای عمومی از طریق رویدادهای کوچک، بازارهای محلی و مشوق‌های کاربری همکف دنبال شود. محدودیت اصلی این پژوهش اتکاء غالب به اسناد و مشاهدات محدود و فقدان پیمایش‌های ساختاریافته و سنجش کمّی سرزندگی بود؛ در گام بعد، ترکیب تحلیل‌های ریخت‌شناسی کمّی (تحلیل دید و خط آسمان، پایش تردد پیاده) با پیمایش مشارکت و حس تعلق می‌تواند امتیازدهی پروژه‌ها را کالیبره و توصیه‌ها را به برنامه اجرایی پیوند دهد. جمع‌بندی بحث آن است که گذار به «بازآفرینی پایدار» در گرو هم‌زمانیِ تداوم کالبدی بر پایه *HUL*، حکمرانی میراث‌محور و مشارکتی مطابق *HBUR*، و بازمونتاژ اجتماعی–اقتصادی فضاها در منطق *Assemblage* است؛ تجربه درسدن نشان می‌دهد این هم‌نوازی چگونه معماری یادمانی را به گره شهری زنده تبدیل می‌کند و این مسیر با بومی‌سازی اقلیمی و نهادی برای خرمشهر نیز دست‌یافتنی است.

٦- نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بازسازی شهری پس از جنگ زمانی می‌تواند به بازآفرینی پایدار منجر شود که هم‌زمان سه محور پیوستگی کالبدی، حکمرانی میراث‌محور و احیای حیات اجتماعی در فرایند مداخله مدنظر قرار گیرد. تحلیل پروژه‌های شاخص در دو شهر درسدن و خرمشهر بیانگر آن است که درسدن عملکرد به‌مراتب موفق‌تری در کیفیت بازسازی داشته و این موفقیت نه ناشی از میزان منابع یا شدت خسارات، بلکه حاصل نوع مواجهه آگاهانه با میراث، شیوه مدیریت بازسازی و میزان مشارکت مردم بوده است. در درسدن، بازسازی بر پایه رویکرد منظر شهری تاریخی انجام شد و بازچینی دقیق جداره‌ها، بازگرداندن سازمان فضایی پیشین، توجه به تناسبات حجمی و احیای خطوط دید، موجب شده است که حس مکان و خوانایی تاریخی شهر به‌طور قابل‌توجهی بازیابی شود. در مقابل، خرمشهر به دلیل تمرکز بر بازسازی اضطراری و فقدان رویکرد مبتنی بر میراث، نتوانست ساختار فضایی خود را احیا کند و بخشی از نظم کالبدی تاریخی آن دچار گسست شد. در محور حکمرانی میراث‌محور نیز تفاوت میان دو تجربه کاملاً آشکار است. درسدن با اتکا به مشارکت گسترده شهروندان، نقش فعال انجمن‌های مردمی، شفافیت در تصمیم‌گیری و استفاده مستند از منابع تاریخی، بازسازی را از یک پروژه صرفاً عمرانی به یک فرایند اجتماعی–فرهنگی تبدیل کرد؛

در حالی‌که در خرمشهر، جهت‌گیری‌ها عمدتاً دولتی و بالا–پایین بود و جامعه محلی نقش محدودی در تصمیم‌ها داشت، امری که باعث فاصله گرفتن نتایج بازسازی از نیازهای واقعی ساکنان شد. در محور حیات اجتماعی نیز درسدن توانست از طریق فعال‌سازی کاربری‌های فرهنگی، تقویت فعالیت‌های شهری، حضور مستمر جمعیت و ایجاد جریان‌های اجتماعی پایدار، زندگی شهری را دوباره به مرکز تاریخی بازگرداند؛ اما خرمشهر همچنان با فضاهای کم‌تحرک، کاربری‌های غیرفعال و نبود محرک‌های فرهنگی روبه‌رو است و بازگشت پایدار حیات اجتماعی در آن شکل نگرفته است. مجموعه این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که تحقق بازآفرینی پس از جنگ تنها زمانی ممکن است که سه محور کالبد، میراث و اجتماع به‌صورت یکپارچه و هم‌زمان دیده شوند.

برآیند این یافته‌ها نشان می‌دهد که درسدن طی روند بازسازی نه‌فقط کالبد شهر، بلکه هویت، حافظه جمعی و حیات شهری را نیز احیا کرده و از بازسازی به معنای «بازگرداندن آنچه بوده» فراتر رفته و به بازآفرینی نزدیک شده است. در مقابل، خرمشهر با وجود تلاش‌های گسترده در بازسازی زیرساخت‌ها و بناهای شاخص، به دلیل نبود سیاست‌گذاری میراث‌محور، ضعف مشارکت، و نداشتن برنامه برای احیای زندگی شهری، نتوانسته است به تجربه‌ای مشابه دست یابد. از این رو، پژوهش نشان می‌دهد که عبور از بازسازی حداقلی و دستیابی به بازآفرینی پایدار در شهرهای جنگ‌زده ایران مستلزم توجه جدی به نقشه ارزش‌های میراثی، تقویت سازوکارهای مشارکتی، بدنه‌سازی پیوسته در محورهای اصلی و طراحی برنامه‌های فرهنگی-اقتصادی محرک است.

بر اساس تحلیل تطبیقی این پژوهش، پیشنهاد می‌شود بازسازی شهرهای جنگ‌زده ایران از سطح مداخلات صرفاً کالبدی عبور کرده و در قالب یک رویکرد تلفیقی سامان یابد که در آن تدوین نقشه ارزش‌های میراثی، بازخوانی پیوستگی‌های کالبدی در مقیاس میدان، محور و محله، ایجاد سازوکارهای مشارکتی پایدار، تقویت نقش انجمن‌های محلی، فعال‌سازی کاربری‌های فرهنگی و پیوند دادن بازسازی با حیات اجتماعی در اولویت قرار گیرد. همچنین ضروری است نظام نظارت و داوری طراحی شهری در بافت‌های بازسازی‌شده تقویت شود و پروژه‌های محرک فرهنگی–اقتصادی به‌گونه‌ای طراحی گردند که بازگشت جمعیت و تداوم حضور اجتماعی را تضمین کنند. استفاده از تجربه درسدن در حوزه شفافیت تصمیم‌گیری، بازسازی مستند به منابع تاریخی و ترکیب معماری معاصر با سازمان فضایی پیشین می‌تواند راهنمای مؤثری برای ارتقای کیفیت بازسازی در شهرهای جنگ‌زده ایران باشد باید توجه داشت که مقایسه خرمشهر و درسدن تحت تأثیر تفاوت‌های گسترده اقتصادی، نهادی، فرهنگی و مدیریتی میان دو بستر قرار دارد و از این رو نتایج پژوهش قابلیت تعمیم مطلق ندارد. تفاوت در ساختار حکمرانی، دسترسی به منابع مالی، سابقه نظام‌مند مشارکت شهروندان و ظرفیت‌های تکنیکی بر شیوه بازسازی این دو شهر اثرگذار بوده است؛ بنابراین یافته‌ها بیشتر در سطح استخراج اصول قابل‌انتقال و درس‌آموخته‌ها تفسیر می‌شوند و نه در جهت همسان‌سازی کامل دو تجربه. به همین دلیل توصیه می‌شود مطالعات آینده، تحلیل‌های میدانی، مصاحبه‌های عمیق و مدل‌های کمی گسترده‌تری را برای بررسی عناصر اجتماعی و مدیریتی بازسازی پس از جنگ در شهرهای ایران به کار گیرند تا امکان ارائه نتیجه‌گیری‌های دقیق‌تر فراهم شود

۷- سپاس‌گزاری

جا دارد در اینجا از همه افرادی که در نوشتن این مقاله کمک فراوانی کرده اند نهایت سپاسگزاری را بجا بیاوریم.

منابع

سکندری، علیجان و آذری خاکستر، غلامرضا (۱۴۰۱). آستان قدس رضوی و نوسازی هویزه (با تأکید بر اسناد و تاریخ شفاهی). پژوهشنامه مطالعات اسنادی و آرشیوی, ۱(۲), ۱۰۳-۱۲۴.

سعیدی، جعفر، فیروزی، محمدعلی، محمدی ده‌چشمه، مصطفی و شمسایی زفرقندی، فتح‌الله، (۱۴۰۰). تدوین سناریوهای تاب‌آوری شهرهای مرزی (مطالعه موردی: شهرهای آبادان و خرمشهر). آمایش فضا و ژئوماتیک, ۲۵(۴), ۱-۴۳.

غربی, سروه، جدیری عباسی, محمد، شفیع‌زاده, اسدالله و اکبری نامدار, شبنم . (۱۴۰۴). بازسازی مناطق جنگ‌زده و تأثیر آن بر توسعهٔ پایدار کالبدی در شهرها (مطالعهٔ موردی: شهر خرمشهر). اقتصاد و برنامه ریزی شهری, ۶(۳), ۵۴-۷۰.

لبیب زاده, راضیه (۱۴۰۰). بررسی رویکردهای بازسازی در معماری پس از جنگ. نشریه علمی اندیشه معماری, ۵(۱۰), ۳۲۸-۳۴۷.

مطوف، شریف، شاهرخیان، مرجان و کاظمی‌نیا, الهام . (۱۳۹۷). بازسازی پس از جنگ محلهٔ جمالهٔ اصفهان. باغ نظر, ۱۵(۶۵), ۴۱-۴۸.

مطوف, شریف. (۱۳۸۳). تحلیل روند بازسازی آبادان و خرمشهر از دیدگاه‌های نظری. باغ نظر, ۱(۱), ۸۵-۱۰۳.

مظهری، محمدابراهیم و حسینی، علی. (۱۴۰۰). بررسی میزان رضایت از بازسازی پس از جنگ از دریچه ایجاد حس تعلق در شهر رفیع. مجله پژوهش‌های اجتماعی ایران، ۱۵(۴)، ۱۰۵-۱۲۴.

نحاس فرمانیه، فرزانه؛ دل موناکو، آنا ایرنه؛ و عباس زاده، شهاب. (۱۴۰۴). جنگ و مورفولوژی شهری: تأثیر جنگ بر ریخت شهرهای تاریخی پس از جنگ – مطالعه موردی: شهر دزفول. تجلی هنر در معماری و شهرسازی، ۳(۱)، ۱-۲۲.

وشاح حنین، صنایعیان هانیه، خانمحمدی محمدعلی. (۱۴۰۲). شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار در بازسازی پایدار مجموعه‌های مسکونی پس از جنگ؛ نمونه موردی: سوریه مسکن و محیط روستا ۴۲ (۱۸۱) :۱۴۴-۱۳۳

Altrock, U. (2023). “Reconstructionism”: A strategy to improve outdated attempts of modernist post-war planning. *Urban Planning, 8*(1), 1–12. https://doi.org/10.17645/up.v8i1.6169

Czarnecki, B., & Chodorowski, M. P. (2021). Urban environment during post-war reconstruction: Architectural dominants and nodal points as measures of changes in an urban landscape. *Land, 10*(10), 1083. https://doi.org/10.3390/land10101083

Danilović Hristić, N., & Stefanović, N. (2020). The rebuilding of memory through architecture: Case studies of Leipzig and Dresden. *Journal of Urban Culture Research, 20*, 97–111. https://doi.org/10.14456/jucr.2020.7

Gharbi, S. , Jodeiri Abbasi, M. , Shafizadeh, A. and Akbari Namdar, S. (2025). Reconstruction of War-Torn Areas and Its Impact on Physical Sustainable Development in Cities (Case Study: Khorramshahr). *Urban Economics and Planning*, *6*(3), 54-70. https://doi.org/10.22034/uep.2025.509808.1605. [In Persian].

Gómez Llopis, R. (2023). The reconstruction of historic German city centers in the twenty-first century: The cases of Frankfurt and Dresden. *Journal of Traditional Building, Architecture and Urbanism, 4*, 311–331. https://doi.org/10.51303/jtbau.vi4.675.

Gustafsson, C., & Ripp, M. (2022). A metamodel for heritage-based urban recovery. *Built Heritage, 6*, Article 29. https://doi.org/10.1186/s43238-022-00068-8

Guttormsen, T. S., Fageraas, K., & Kverndokk, K. (2023). The role of heritage in urban placemaking: Assemblage urbanism. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. Advance online publication. https://doi.org/10.1108/JCHMSD-12-2022-0208

Harper, J. (2024). How the people of Dresden campaigned to rebuild the lost heart of their city. *Building Design*. https://www.bdonline.co.uk/opinion/how-the-people-of-dresden-campaigned-to-rebuild-the-lost-heart-of-their-city/5128419.article

Isakhan, B., & Meskell, L. (2024). Local perspectives on heritage reconstruction after conflict. *International Journal of Heritage Studies*. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/13527258.2024.2342288

James, J. (2006). Undoing trauma: Reconstructing the Church of Our Lady in Dresden. *Ethos, 34*(2), 244–272. https://doi.org/10.1525/eth.2006.34.2.244.
Labibzadeh, R. (2021). Investigating reconstruction approaches in postwar architecture. *Journal of Architectural Thought*, *5*(10), 328-347. https://doi.org/10.30479/at.2020.11339.1294. [In Persian].
Mazhari M E, Hosseini A. (2021). Evaluation of Satisfaction with Post-War Reconstruction in light of the Sense of Belonging in the Survivors, A Case Study: Rafi, Khuzestan province. *JHRE*. *40*(173), 19-32. http://dx.doi.org/DOI:%2010.22034/40.173.19. [In Persian].
Mirisaee, S. M., Ibrahim, M. A., & Ahmad, F. (2015). Post-war resettlement and urban reconstruction: A case study of Khorram-Shahr, Iran. *Journal of Design and Built Environment, 15*(2), 39–47. https://doi.org/10.22452/jdbe.vol15no2.1
Mirzakhani, A., Turró, M., & Jalilisadrabad, S. (2021). Key stakeholders and operation processes in the regeneration of historical urban fabrics in Iran. *Cities, 118*, 103362. https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103362
Motavaf, S. , Shahrokhian, M. and kazeminia, E. (2018). Study of Postwar Reconstruction of Jamaleh Quarter in Isfahan. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, *15*(65), 41-48. https://doi.org/10.22034/bagh.2018.74078. [In Persian].
Motavvaf, S. (2004). analysis of reconstruction process of abadan & khoramshahr from theoretical view point. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, *1*(1), 85-103. https://www.bagh-sj.com/article_1496.html?lang=en. [In Persian]
Nehās Farmānieh, F., Irene del Monaco, A., & Abbāszādeh, Sh. (2025). *Jang va morphologɨe shahri (ta'sīɾe jang bar rīkh-e shahrhā-ye tārīkhīpas az jang — motāle'e-ye moredī:shahr-e Dezful).* Tajallī-ye Honar dar Memāri va Shahrsāzī, 3(1), 1-22. https://jmaaue.org/index.php/jmaaue/article/view/45
Paul, S. (2020). Reconstruction of the city centre of Dresden: Planning and building during the 1950s. *Planning Perspectives, 35*(4), 601–623. https://doi.org/10.1080/02665433.2020.1714532
Rehberg, K.-S., & Neutzner, M. (2015). The Dresden Frauenkirche as a contested symbol: The architecture of remembrance after war. In M. L. S. Sørensen & D. Viejo-Rose (Eds.), *War and cultural heritage: Biographies of place* (pp. 98–127). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781107444911.005.
Ripp, M., & Clifford, J. (2025). Heritage-based urban development: Integrating cultural heritage into sustainable urban futures. *Encyclopedia, 5*(2), 82. https://doi.org/10.3390/encyclopedia5020082.
Saeedi,J. , Firoozi,M. A. , Mohammadi Dehcheshmeh,M. and Shamsaei Zafarghandi,F. (2021). Developing resilience scenarios for border cities (Case Study: Abadan and Khorramshahr Cities). *The Journal of Spatial Planning and Geomatics*, *25*(4), 1-43. https://hsmsp.modares.ac.ir/article_14701.html?lang=fa. [In Persian]
sekandari,A. & Azari Khakestar,G. (2023). Astan Quds Razavi and the Reconstruction of Hoveyzeh (Exploring and Analysis of Reconstruction, using Oral History and Documents). Documentary and Archival Studies Research, 1(2), 103-124. https://doi.org/10.30481/psa.2023.329965.1008. [In Persian].

Weshah H, Sanaeian H, KHanmohammadi M. (2023). Identifying influential factors in the sustainable reconstruction of residential complexes after war; cade study: Syria. *JHRE*. *42*(181), 133-144. http://dx.doi.org/10.22034/42.181.133. [In Persian].
Wilson, A. (2025). How Germany's most beautiful city was miraculously rebuilt. *The Telegraph*. https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/germany/dresden-second-world-war-rebuilt/
World Bank, & UNESCO. (2018). Culture in city reconstruction and recovery (CURE): A position paper. Washington, DC: The World Bank Group. https://documents1.worldbank.org/curated/en/188951583401533818/pdf/Peacebuilding-and-Recovery-in-the-Culture-in-City-Reconstruction-and-Recovery-CURE-Framework-Technical-Notes.pdf